

strateginen **TUTKIMUS**

**Suomen
väestörakenne ja
sosiaaliturva
-tietokooste**

**Sosiaaliturvakomitean
ja strategisen
tutkimuksen
tietokumppanus**

SUOMEN AKATEMIA

Sosiaaliturvauudistus

2021 Helsinki

Disclaimer: Copyright Suomen Akatemia 2021. Kaikki oikeudet pidätetään. Tämä julkaisu sisältää tekijänoikeudella suojattua aineistoa, jonka tekijänoikeudet kuuluvat Suomen Akatemialle tai kolmansille osapuolille. Aineistoa ei saa käyttää kaupallisiin tarkoituksiin. Tietokoosteessa esitetyt tutkimustulokset, niihin perustuvat näkemykset sekä politiikkasuositukset edustavat kirjoittamiseen osallistuneiden strategisen tutkimuksen ohjelmajohtajien ja hankkeiden tutkijoiden näkemyksiä. Siten ne eivät edusta strategisen tutkimuksen neuvoston tai Suomen Akatemian näkemyksiä.

ISBN 978-951-715-921-0

Esipuhe

Hyvät lukijat,

Käsissänne on ensimmäinen tietokumppanuus-yhteistyön tuloksena syntynyt tietokooste. Tietokumppanuus on toimintamalli, jolla vahvistetaan yhteistyötä ja vuoropuhelua tutkimuksen ja päätöksenteon välillä ja jonka lopputuloksena syntyy koottua tietoa yhdessä sovitusta aihepiiristä.

Valtioneuvosto asetti keväällä 2020 sosiaaliturvakomitean valmistelemaan sosiaaliturvauudistusta. Komitea määritteli työtavoikseen avoimuuden ja rakentavan keskustelun sekä tutkimusperustaisuuden ja yhteistyön akateemisen tutkimusmaailman kanssa. Strategisen tutkimuksen neuvoston rahoittamille hankkeille puolestaan on ominaista yhteiskunnallisesti merkittäviin kysymyksiin paneutuminen sekä tiedon käyttöä edistävä vuorovaikutustyö. Strategisen tutkimuksen tietokumppanuus toimii täten luontevana väylänä tutkimusperustaiselle yhteistyölle.

Tietokumppanuus-mallissa tiedon käyttäjät ja tutkijat määrittävät yhdessä, millaisia kysymyksiä halutaan tarkastella, millaisia toimintatapoja sovelletaan ja miten koottu tieto julkaistaan. Tietokoosteet pohjautuvat olemassa oleviin, jo julkaistuihin tai julkaisemista odottaviin tutkimustuloksiin.

Tässä tietokoosteessa strategisen tutkimuksen neuvoston rahoittamien hankkeiden tutkijat ja ohjelmajohtajat rakentavat tilannekuvan suomalaisen sosiaaliturvan ja hyvinvointiyhteiskunnan toimintaympäristön kytköksistä muuttuvaan väestörakenteeseen. Teksteissä analysoidaan muun muassa väestön ikääntymisen, huono-osaisuuden kasautumisen ja alueellisten väestömuutosten nykytilaa, vaikutuksia ja seurauksia.

Tarkoituksena on julkaista kaikkiaan neljän tietokoosteen sarja strategisen tutkimuksen ohjelmajohtajien, hankkeiden ja sosiaaliturvakomitean yhteistyönä. Seuraavat kolme koostetta käsittelevät sosiaaliturvan ja hyvinvointiyhteiskunnan toimintaympäristön nykymuotoa ja muutoksia elonkehän, teknologian kehityksen sekä instituutioiden ja politiikan näkökulmista.

Toivomme, että tämä julkaisu ja seuraavat tietokoosteet ovat laajasti hyödyksi suomalaisen sosiaaliturvaympäristön muutoksista kiinnostuneille lukijoille.

Päivi Tikka johtaja, strategisen tutkimuksen vastuualue, Suomen Akatemia
Pasi Moisio sosiaaliturvakomitean puheenjohtaja
tutkimusprofessori, TH

Sisällys

Esipuhe	3
1. Taustaa	6
1.1. Tietokoosteen kirjoittajat ja hankkeet	7
2. Katsaus väestömuutosten pitkään linjaan	10
2.1. Suomi globaalissa perspektiivissä	10
2.2. Suomen viimeaikainen väestönkehitys	12
2.3. Ympäristö, ilmasto ja väestöliikkeet	13
2.4. Ilmastotoimien taakanjaon oikeudenmukaisuus?	15
2.5. Viimeaikaiset syntyvyyden muutokset	16
2.5.1. Syntyvyys ja väestönkehitys	17
2.5.2. Tasa-arvoisen vanhemmuuden tukeminen	18
3. Huoltosuhde ja väestöllinen kestävyysvaje	21
3.1. Huoltosuhde: tilannekuva	21
3.2. Väestömuutoksiin liittyvä kestävyysvaje	22
3.3. Työvoiman saatavuus sote-aloilla	24
3.4. Osallisuus- ja työllisyysmahdollisuuksien parantaminen	25
3.4.1. Huono-osaisuuden ylisukupolvinen kierre	26
3.4.2. Koulupudokkuus	27
3.4.3. Näköalat nuorten työllistymiseen vaikuttavista tekijöistä	28
3.4.4. Naisten työllisyysasteen nostaminen	30
3.4.5. Ikääntyneiden ja osatyökykyisten työllisyyden parantaminen	32
4. Alueelliset muutokset	34
4.1. Alueelliset väestömuutokset Euroopassa	34
4.2. Alueelliset muutokset Suomessa	36
4.3. Koulutuksen ja sosiaalisen aseman alueellinen jakaantuminen	38
4.4. Sosiaali- ja terveyspalveluiden alueellinen jakaantuminen	41
4.4.1. Palveluiden tarpeen ja tarjonnan alueelliset erot	42
4.4.2. Väestön odotuksia palvelujärjestelmää uudistettaessa	43
4.4.3. Terveydenhuolto ja eriarvoisuus	45
4.5. Digitaaliset ratkaisut edellyttävät tukea niiden käyttöön	46
5. Sosiaaliturvan rakenne ja maiden välinen liikkuvuus	48
5.1. Sosiaaliturvan rakentuminen	48
5.2. Hyvinvointivaltion ketjukirjeluonteisuus	50

6.	Lopuksi	53
7.	Lähteet	55

Kuvaluettelo

Kuva 1. Modernisaatio, syntyvyys ja elinajan odote. Maailma 2010-luvulla.	11
Kuva 2. Suomen nettoväestömuutos 2017-2020.....	12
Kuva 3. Ikäriippuvien menojen kehitys BKT:hen suhteutettuna.	22
Kuva 4. Elinvaiheisiin liittyvät yli- ja alijäämät 2017–2100.....	23
Kuva 5. Eri ikäryhmien osuudet sote-ammateissa.	25
Kuva 6. Naisten hoivavelvoitteisiin liittyvät työstä poissaolojaksot keston ja iän mukaan eräissä EU-maissa.....	31
Kuva 7. Alueelliset väestömuutokset vuodesta 2019 vuoteen 2050 (%).	35
Kuva 8. Kuntien saamat Kelan etuudet euroina asukasta kohden ja kuntien 'Kela- riippuvuus' 2018.....	37
Kuva 9. Väestön koulutusasteen osuus suuralueittain, 1970-2019.	39
Kuva 10. Kotitalouksien sosioekonominen asema suuralueittain 1987–2018.....	40
Kuva 11. Taloudellisen turvallisuuden neliportainen malli.	49
Kuva 12. Sosiaaliturvan legitimizeetti, rahoitus- ja riskipoolit.	51

1. Taustaa

Tämän strategisen tutkimuksen ohjelmajohtajien ja tutkijoiden sosiaaliturvakomitealle laatiman väestömuutoksiin liittyvän tietokoosteen tarkoituksena on hahmottaa väestömuutosten aiheuttamia, sosiaaliturvaan kohdistuvia paineita Suomessa. Tavoitteena ei ole yksityiskohtaisesti kuvata väestömuutosten syitä, vaan tuottaa näkemys muutosten historiallisesta kaaresta ja suunnata katsetta tulevaisuuteen ja siihen, miten väestölliset seikat vaikuttavat mahdollisuuksiin pitää yllä hyvinvointivaltion tulonsiirtoja ja palveluita. Tässä taustapaperissa sivutaan lyhyesti samoja teemoja, joita Anna Rotkirch on käsitellyt laajassa valtioneuvoston kanslialle tekemässään väestöpoliittisessa selvityksessä. Anna Rotkirchin (2021) raportti keskittyy väestöllisiin kysymyksiin ja syntyvyyteen. Tämän raportin fokus on enemmän sosiaalipoliittisissa seurausvaikutuksissa.

Tietokooste koostuu neljästä temaattisesta luvusta. Niistä ensimmäinen lähtee liikkeelle yleisemmällä historiallisella katsauksella väestömuutosten pitkään linjaan, jossa Suomi asetetaan vertailevaan kehykseen. Suomen erityispiirteitä havainnollistetaan myös kansainvälisellä vertailulla.

Ilmaston ja ympäristön muutokset voivat välillisesti aiheuttaa odottamattomia väestöliikkeitä esimerkiksi ilmastonmuutokseen liittyvien luonnonkatastrofien seurauksena. Näiden hallitsemattomien väestöliikkeiden todennäköisyyksiä voidaan vähentää rajoittamalla ilmastonmuutoksen etenemistä ja vahvistamalla yhteiskuntien kykyä sietää ääri-ilmiöitä. Sekä ilmastonmuutoksen torjuminen että sopeutuminen ilmastonmuutokseen aiheuttavat kuitenkin yhteiskunnille kustannuksia. Siksi on syytä pohtia myös, miten nämä kustannukset jaetaan oikeudenmukaisesti. Luvussa 2 pohditaan lisäksi viimeaikaiseen syntyvyyden laskuun vaikuttaneita tekijöitä.

Luvussa 3 tarkastellaan väestörakenteen muutoksen aiheuttamia huoltosuhteen ongelmia, kestävyysvajetta ja kestävyysvajeen mahdollisia hoitokeinoja. Muihin Pohjoismaihin verrattuna Suomen tilanne on synkkä. Lähestulkoon kaikilla Suomen alueilla väestökehitys on negatiivinen.

Luvussa 4 keskittyy nimenomaisesti alueellisiin muutoksiin. Väestön hupeneminen ei ole pelkästään Suomen alueiden ongelma. Se on koko Suomen ongelma. Tuoreimpien Eurostatin väestöennusteiden mukaan vuoteen 2100 mennessä Suomen väkiluku laskee noin miljoonalla. Samalla ajanjaksolla Ruotsin väestön ennustetaan lisääntyvän runsaalla kolmella miljoonalla ja Norjan parilla miljoonalla. (Eurostat 2021a).

Ilman mittavaa maahanmuuttoa Suomi on väestöllisen kuihtumisen kierteessä, mikä aiheuttaa vakavia ongelmia yhteiskunnan toimivuudelle yleensä ja sosiaaliturvalle erityisesti. Ratkaisevia kysymyksiä ovat, miten sosiaaliturva rahoitetaan ja mistä löytyvät tekijät sosiaalipalveluiden töihin.

Luvussa 5 pohditaan sosiaaliturvan rakennetta ja maiden välistä liikkuvuutta sekä järjestelmän legitimitettä liikkuvuuteen ja globaaliin maailmaan liittyvässä tilanteessa, jossa riski- ja rahoituspoolit eroavat toisistaan.

1.1. Tietokoosteen kirjoittajat ja hankkeet

Väestörakenne ja sosiaaliturva -tietokooste on laajan asiantuntija- ja toimijajoukon yhteinen tuotos. Tietokoosteen ovat toimittaneet ohjelmajohtajat Olli Kangas (Tasa-arvoinen yhteiskunta, EQUA), Anne-Christine Ritschkoff (Kestävän kasvun avaimet, GROWTH) ja Mikael Hildén (Ilmastoneutraali ja resurssiniukka Suomi, PIHI). Muut ohjelmajohtajat (ks. lista alla) ovat osallistuneet tietokumppanuus-yhteistyöhön saattamalla tietokoosteen teemaan sopivaa tutkimusta tekevät hankkeet ja tutkijat mukaan yhteistyöhön. Muut ohjelmajohtajat ovat lisäksi kommentoineet tietokoosteen eri versioita.

Tietokoosteen laatimiseen osallistuneet kirjoittajat (ks. lista alla) ovat pääosin strategisen tutkimuksen hankkeissa työskenteleviä tutkijoita. Tietokoosteen tekstejä on kirjoittanut 24 tutkijaa 11 eri hankkeesta.

Sosiaaliturvakomitea ja sosiaaliturvakomitean tutkimus- ja arviointijaosto ovat kommentoineet tietokoostetta tietokumppanuus-toimintamallin mukaisesti.

Johtava tiedeasiantuntija Milja Saari, suunnittelija Helen Metsä sekä muut Suomen Akatemian strategisen tutkimuksen vastuualueen asiantuntijat ovat koordinoineet tietokoosteen laatimista.

Strategisen tutkimuksen ohjelmien ohjelmajohtajat

Olli Kangas, Turun yliopisto, olli.kangas@utu.fi, Tasa-arvoinen yhteiskunta (EQUA)-ohjelma, 2015–2021

Mikael Hildén, Suomen ympäristökeskus, mikael.hilden@syke.fi, Ilmastoneutraali ja resurssiniukka Suomi (PIHI) -ohjelma, 2015–2021

Heli Koski, Elinkeinoelämän tutkimuslaitos, heli.koski@etla.fi, Teknologiamurrokset ja muuttuvat instituutiot (TECH) -ohjelma, 2015–2021

Kaisa Korhonen-Kurki, Suomen ympäristökeskus, kaisa.korhonen@helsinki.fi, Muuttuvat hallinnan tavat ja aktiivinen kansalaisuus (CITIZEN) -ohjelma, 2017–2021 ja Sopeutuminen kestävän kasvun edellytyksenä (ADAPT) -ohjelma, 2018–2023

Anne-Christine Ritschkoff, Teknologian tutkimuskeskus VTT Oy, anne-christine.ritschkoff@vtt.fi, Kestävän kasvun avaimet (GROWTH) -ohjelma, 2018–2023

Asta Salmi, Aalto yliopisto, asta.salmi@uwasa.fi, IMPRES-ohjelma 2019–2025

Minna Lammi, Anglia Ruskin University (UK), minna.lammi@aru.ac.uk, Kulttuuri teknologisoituvassa yhteiskunnassa (CULT) -ohjelma, 2019–2025

Helena Kahiluoto, LUT yliopisto, helena.kahiluoto@lut.fi, Kohti kestävä, terveellistä ja ilmastoneutraalia ruokajärjestelmää (FOOD) -ohjelma, 2019–2025 ja Julkisen vallan muuttuva rooli ja yhteiskunnan ohjaamisen mahdollisuudet (STEER) -ohjelma, 2019–2025

Jarmo Viteli, Tampereen yliopisto, jarmo.viteli@tuni.fi, Tiedon lukutaito ja tietoon perustuva päätöksenteko (LITERACY) -ohjelma, 2020–2026

Paula Schönach, Aalto yliopisto, paula.schonach@aalto.fi, Ilmastonmuutos ja ihminen (CLIMATE) -ohjelma, 2020–2026

Tutkijat ja hankkeet

Maarit Alasuutari (maarit.alasuutari@jyu.fi), CHILDCARE, <https://www.jyu.fi/edupsy/fi/tutkimus/tutkimushankkeet/kotisivut/childcare>

Harri Antikainen (harri.antikainen@oulu.fi), IMPRO, <https://stnimpro.fi/>

Jenni Blomgren (jenni.blomgren@kela.fi), TITA, <https://blogit.utu.fi/tita/>

Juha Honkatukia (juha.honkatukia@thl.fi), BIBU, <https://bibu.fi/>

Marika Jalovaara (marika.jalovaara@utu.fi), TITA / NEFER <https://blogit.utu.fi/tita/>; <https://sites.utu.fi/nefer/in-finnish-mika-nefer-on/>

Marjut Jyrkinen (marjut.jyrkinen@helsinki.fi), WeAll, <http://weallfinland.fi/>

Johanna Kallio (johanna.kallio@utu.fi), TITA, <https://blogit.utu.fi/tita/>

Mira Karjalainen (mira.karjalainen@helsinki.fi), WeAll, <http://weallfinland.fi/>

Esa Karonen (esa.karonen@utu.fi), TITA, <https://blogit.utu.fi/tita/>

Tiina Laatikainen (tiina.laatikainen@thl.fi), IMPRO, <https://stnimpro.fi/>

Johanna Lammi-Taskula (johanna.lammi-taskula@thl.fi), CHILDCARE, <https://www.jyu.fi/edupsy/fi/tutkimus/tutkimushankkeet/kotisivut/childcare>

Tiina Lankila (tiina.lankila@oulu.fi), IMPRO, <https://stnimpro.fi/>

Sonja Lumme (sonja.lumme@thl.fi), IMPRO, <https://stnimpro.fi/>

Anna-Maija Lämsä (anna-maija.lamsa@jyu.fi), WeAll, <http://weallfinland.fi/>

Kristiina Manderbacka (kristiina.manderbacka@thl.fi), IMPRO, <https://stnimpro.fi/>

Mikko Niemelä (miarni@utu.fi), TITA, <https://blogit.utu.fi/tita/>

Venla Niva (venla.niva@aalto.fi)

Tuomas Pekkarinen (tuomas.pekkarinen@vatt.fi), OmaLinja, <http://omalinja.fi/>

Anna Rönkä (anna.k.ronka@jyu.fi), CopaGloba,
<https://www.jyu.fi/edupsy/fi/tutkimus/hankkeet-projects/copa/tietoa-hankkeesta>

Paula Saikkonen (paula.saikkonen@thl.fi), BIBU, <https://bibu.fi/>

Markku Satokangas (markku.satokangas@thl.fi), IMPRO, <https://stnimpro.fi/>

Matti Tuomala (matti.tuomala@tuni.fi), WIP, <http://www.stn-wip.fi/en/>

Minna Van Gerven (minna.vangerven@helsinki.fi), BIBU, <https://bibu.fi/>

Susanna Ågren (susanna.agren@tuni.fi), ALL-YOUTH, <https://www.allyouthstn.fi/>

2. Katsaus väestömuutosten pitkään linjaan

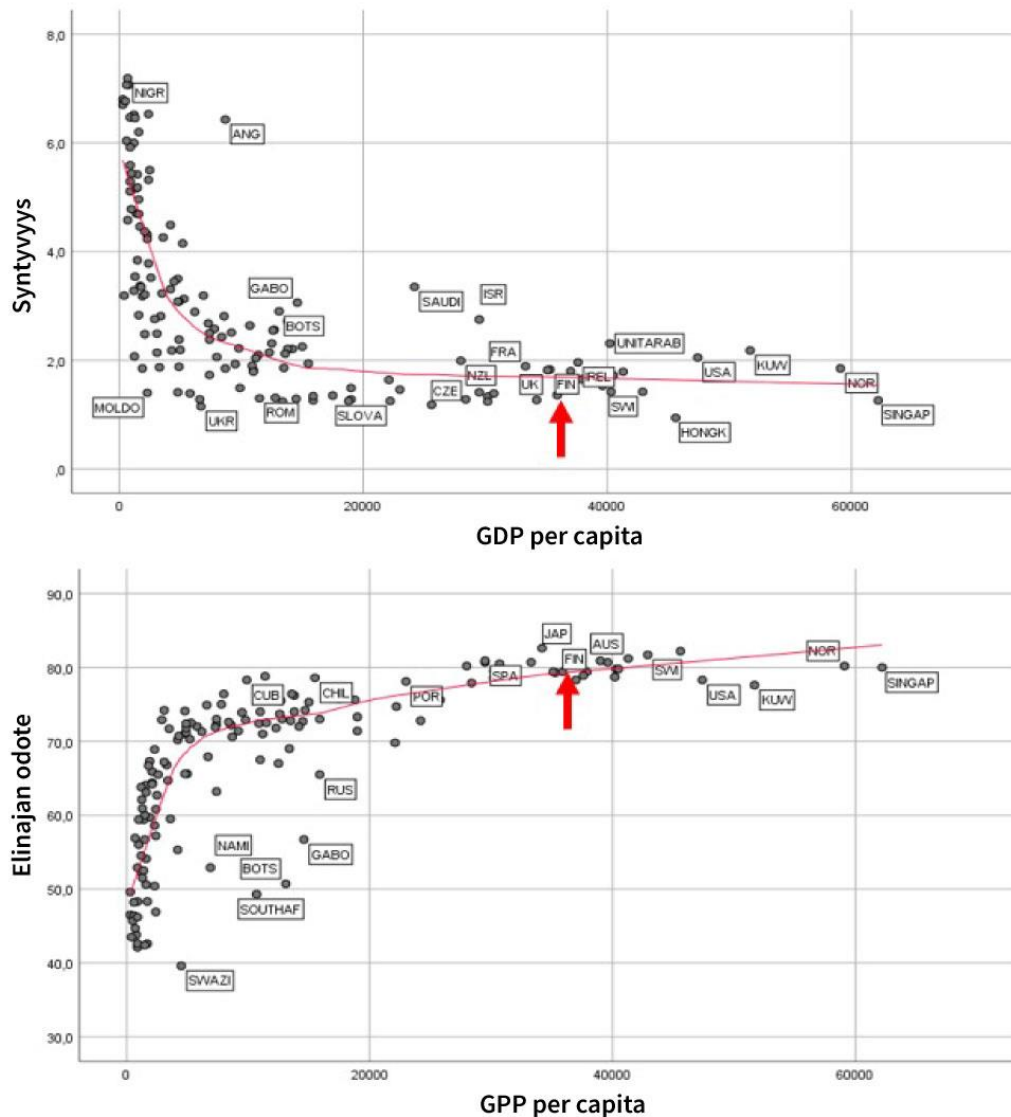
2.1. Suomi globaalissa perspektiivissä

Olli Kangas, ohjelmajohtaja, Tasa-arvoinen yhteiskunta (EQUA) -ohjelma

Syntyvyys on voimakkaasti yhteydessä modernisaatioon. Esiteollisissa yhteiskunnissa lapset olivat tae suvun, klaanin ja heimon jatkuvuudesta ja samalla alkeellinen sosiaaliturva vanhuuden varalle. Maiden vaurastuessa syntyvyys on kääntynyt laskuun. Kuvassa 1 on hahmotettu maailmanlaajuinen 2010-luvun poikkileikkaustilanne. Poikkileikkaustilanne kuvaa myös kunkin maan sisäistä kehitystä (Kangas 2010).

Yleistrendinä on se, että mitä vauraampi maa, sitä alhaisempi syntyvyys (kuvan 1. yläosa). Samankaltainen kehitys on havaittavissa myös yli ajan maiden sisällä. Globaalissa tarkastelussa Suomi ei ole mitenkään poikkeava tapaus. Syntyvyys meillä on hyvinkin lähellä tilastollisen mallinnuksen antamaa sovitetta (punainen viiva kummassakin kuvassa).

Kuva 1. Modernisaatio, syntyvyys ja elinajan odote. Maailma 2010-luvulla (Kangas 2010).

Modernisaatio, raha ja rikkaus eivät ole ainoita syntyvyyttä selittäviä tekijöitä. Kehittyvissä maissa syntyvyys on yleensä varsin korkea (esimerkiksi Nigeriassa), mutta se saattaa olla myös hyvinkin matala, kuten esimerkiksi Moldovassa. Toisin sanoen köyhissä maissa syntyvyudessa on suurta vaihtelua. Toisaalla taas vauraudeltaan eri tasolla olevat maat voivat olla alhaisen syntyvyyden maita (esimerkiksi Singapore ja Ukraina). Kansallisilla instituutioilla ja kulttuurilla on oma vaikutuksensa väestökehitykseen. (Kenworthy 2020.)

Kuvan 1 alaosaa kuvaa maan vaurauden ja elinajanodotteen välistä yhteyttä, joka on kuvan yläosan peilikuva. Yleistulemana on se, että köyhyys lyhentää elinajan odotetta selvästi. Mutta samoin kuin syntyvyydenkin kohdalla, hajonta on suurta (kuten esimerkiksi Swazimaassa ja Kuubassa).

Hyvinkin eri vaurautasolla olevat maat voivat päätyä samoihin elinajanodotteisiin, esimerkiksi Kuuba ja USA. Myös tässä kansallisilla instituutioilla, ennen muuta

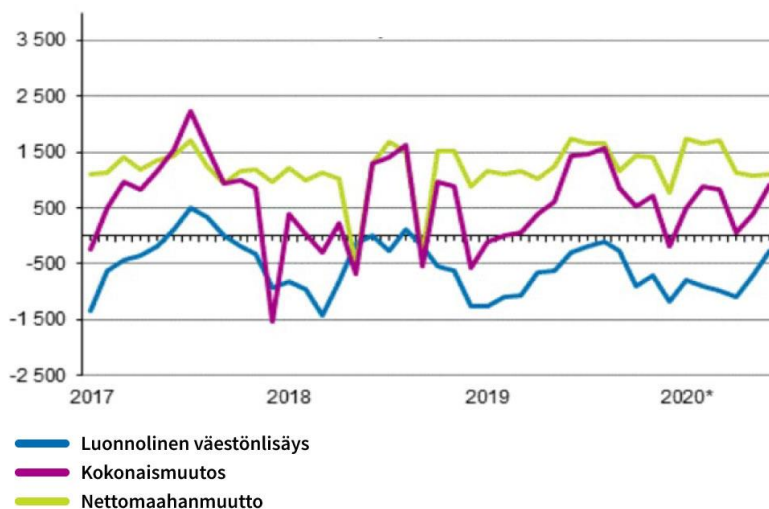
terveydenhoidolla, on suuri merkitys elinajanodotteelle. Hyvät terveydenhoitojärjestelmät alentavat imeväis- ja lapsikuolleisuutta, mikä nostaa elinajanodotetta. Terveystuho on estää myös aikuisiässä sairauksien aiheuttamia enneaikaisia kuolemia. Sosiaalipoliittisilla ja muilla kansallisilla instituutioilla on siis omat suuret vaikutuksensa niin syntyvyyteen kuin elinajanodotteeseenkin (Fritzell et al., 2013). Tähän palataan tuonnempana, kun Suomea verrataan lyhyesti muihin Pohjoismaihin.

2.2. Suomen viimeaikainen väestönkehitys

Olli Kangas, ohjelmajohtaja, Tasa-arvoinen yhteiskunta (EQUA) -ohjelma

Kansalliseen väestökehitykseen vaikuttavat syntyvyyden, kuolleisuuden ja pitkäikäisyyden lisääntymisen lisäksi monet muut seikat. Kehittyneiden maiden alhaisten syntyvyyksien vuoksi monen maan väestön kasvu on johtunut nettomaahanmuutosta. Suomen viimeaikainen väestöllinen kehitys on hyvä esimerkki tästä. Kuvasta 2 ilmenee, että Suomen luonnollinen väestölisäys (syntyneet–kuolleet) on viime vuosina ollut negatiivinen. Lievä väestönlisäys on aiheutunut nettomaahanmuutosta.

Kuva 2. Suomen nettoväestömuutos 2017-2020 (SVT, 2020).

Lisääntyvään maahanmuuttoon, olipa kyse sitten Suomesta tai muista kehittyneistä maista, on useita syitä. Monissa kehittyneissä maissa on pula työvoimasta. Sodat ja muut alueelliset konfliktit ovat lisänneet myös pakolaisten, joita tällä hetkellä on noin 80 miljoonaa, määrää. Oman lisänsä pakolaisuuteen ja muuttoliikkeisiin tuo ilmastonmuutos, jota käsitellään seuraavissa luvuissa.

2.3. Ympäristö, ilmasto ja väestöliikkeet

Mikael Hilden, ohjelmajohtaja, Ilmastoneutraali ja resurssiniukka Suomi (PIHI) - ohjelma ja Venla Niva, Aalto yliopisto

Tarkasteltaessa mahdollisia väestökehitysskenaarioita ja väestöliikkeitä tulee ottaa huomioon ilmasto- ja ympäristötekijöiden kehitys. Usein esitetään, että noin 200 miljoona ihmistä voi joutua siirtymään asuinalueiltaan vuoteen 2050 mennessä muuttuvan ympäristön seurauksena. On kuitenkin hyvin vaikeaa ennustaa täsmällisesti kehityskulkuja, mutta tietoisuus mahdollisista kehityskuluista luo perustan varautumistoimille.

Ympäristötekijät ovat vaikuttaneet ihmisyyhteisöjen sijoittumiseen sekä väestökehitykseen ihmiskunnan koko historian ajan, mutta syy-seuraussuhteet ovat monimutkaiset (Small & Cohen, 2004). Vaikka voidaan tunnistaa eräitä olennaisia tekijöitä, erityisesti ympäristömuutosten vaikutusten tunnistaminen ja ennakointi on vaikeaa. Väestökehitykseen ja väestöliikkeisiin vaikuttavat ympäristötekijöiden ohella myös kulttuuri, teknologia, instituutiot ja kulutus (Kliot 2004; Sherbinin et al. 2007).

Erityisesti ilmastonmuutoksen eteneminen on lisännyt kiinnostusta tarkastella muuttuvien ympäristöolosuhteiden vaikutuksia väestöliikkeisiin. Huomiota on kiinnitetty muun muassa ravinnontuotantoon ja sen muuttuviin edellytyksiin väestöliikkeitä käynnistävänä tekijänä (Kummu et al. 2016; McMichael 2014). Ilmastonmuutos ja terveys on tunnistettu merkittävimiksi kysymyksiksi väestöliikkeiden ja väestöriskien tasolla (Messina et al. 2019; Schwerdtle et al. 2020).

Vuonna 2022 julkaistava IPCC:n arviointiraportti¹ käsittelee laajasti ilmastonmuutoksen ja väestöliikkeiden suhdetta. Ilmastonmuutoksen vaikutuksia ruoantuotannon edellytyksiin tutkitaan intensiivisesti globaalilla tasolla (Kummu et al. 2021). Lisäksi ilmestyy yhä kasvavassa määrin tutkimuksia, joissa tarkastellaan suppeampien alueiden muuttumista painottaen mahdollisia väestötason seurauksia (Atuoye et al. 2021).

Kun tarkastellaan ilmastonmuutoksen vaikutuksia tai ilmastonmuutoksen aiheuttamien muiden ympäristötekijöiden muutosten vaikutuksia väestöön ja väestöliikkeisiin, merkittäväksi kysymykseksi nousee mahdollisten väestöliikkeiden intensiteetti, lähtö- ja kohdealueet sekä taustalla olevat syyt (Gemenne 2011; Palinkas 2020). Ilmastonmuutos voi käynnistää tai vauhdittaa väestöliikkeitä muuttamalla alueita asteittain asuin- ja eläinalueiksi, aiheuttamalla tai lisäämällä ääri-ilmiöitä, kuten tulvia tai kuivuusjaksoja, tai muuttamalla vähitellen esimerkiksi

¹ Hallitustenvälinen ilmastonmuutospaneeli IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change):n arviointiraportti AR6 Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability, The Working Group II contribution to the Sixth Assessment Report: <https://www.ipcc.ch/report/sixth-assessment-report-working-group-ii/>

ravinnontuotannon edellytyksiä. Tietyt matalat rannikkoalueet ja saarivaltiot ja aavikoituvat alueet on tunnistettu erityisen haavoittuviksi (Farbotko 2019; Wündisch 2019), mutta pitkällä aikavälillä suurimmat väestöliikkeet voivat aiheutua elinolosuhteiden asteittaisesta huononemisesta.

Arviot ilmastonmuutokseen liittyvien ilmiöiden takia liikkeelle lähtevän väestön määrästä vaihtelevat suuresti, mutta usein puhutaan noin 200 miljoonasta ihmisestä vuoteen 2050 mennessä. Vuonna 2018 Maailmanpankin ryhmä arvioi, että yli 140 miljoonaa ihmistä voi joutua muuttamaan asuinalueen maailman tiheimmin asutuilla alueilla (Saharan eteläpuoleinen Afrikka, Etelä-Aasia ja Latalainen Amerikka) vuoteen 2050 mennessä (Rigaud et al. 2018). Vuoden 2019 lopussa arvioitiin, että noin 5,1 miljoonaa ihmistä eli muualla kuin kotiseudullaan ympäristökatastrofien seurauksena (IDMC, 2020a). Vuoden 2020 aikana ympäristökatastrofeihin liittyvät väestösiirtymät kasvoivat merkittävästi (IDMC, 2020b).

Suurimmat väestösiirtymät ovat tähän asti liittyneet trooppisiin myrskyihin ja monsuuniateisiin Aasiassa ja Tyynen Valtameren alueella. Suurin osa väestösiirtymistä kohdistuu lähialueille ja vain pieni osa väestöliikkeistä suuntautuu kauemmas. On kuitenkin todennäköistä, että mitä laajempia ympäristökatastrofit ovat ja mitä useammin ne esiintyvät, sitä tärkeämmiksi ne muodostuvat myös pidemmälle suuntautuvien väestöliikkeiden vauhdittajina. Lisäksi voidaan ajatella, että ilmasto- ja ympäristöolosuhteiden vähittäinen heikkeneminen kannustaa sekä tilapäisiin että pysyviin väestösiirtymiin alueille, joissa olosuhteet ovat suotuisimmat.

Suomen väestökehityksen kannalta olisi kiinnostavaa tarkemmin selvittää, mitkä väestöliikkeet ovat todennäköisimmät ja mitkä niistä voisivat ulottua Suomeen saakka. Arviot ovat kuitenkin spekulatiivisia, sillä väestöliikkeisiin vaikuttavat lukuisa joukko ympäristöllisiä, poliittisia ja kulttuurisidonnaisia tekijöitä. Ilmastonmuutos ja muut ympäristökatastrofit kohdistuvat usein perustuotannosta riippuvaisiin väestöryhmiin. Ympäristötekijät voivat lisäksi olla yhtenä tekijänä muissa yhteiskunnallisissa jännitteissä ja ristiriidoissa, jotka puolestaan voivat aiheuttaa laajempia väestöliikkeitä. Syy-seuraussuhteet ovat kuitenkin aina monimutkaisia (Feitelson & Tubi 2017).

Johtopäätös on, että tarkasteltaessa mahdollisia väestökehitysskenaarioita ja väestöliikkeitä tulee ottaa huomioon ilmasto- ja ympäristötekijöiden kehitys. On hyvin vaikeaa ennustaa täsmällisesti kehityskulkuja, mutta tietoisuus mahdollisista kehityskuluista parantaa edellytyksiä varautua erilaisiin tilanteisiin. Varautuminen puolestaan edellyttää politiikkamuutoksia, jotka vaikuttavat eri tavoin eri väestöryhmiin ja eri sukupolviin. Väestövaikutukset ovat keskiössä seuraavassa alaluvussa.

2.4. Ilmastotoimien taakanjaon oikeudenmukaisuus?

Ilmastopolitiikka joutuu tasapainoilemaan nykyisen sukupolven ja tulevien sukupolvien etujen välillä. Vaikutukset eriarvoisuuteen riippuvat siitä, miten painotetaan sukupolvien välistä ja sukupolvien sisäistä eriarvoisuutta.

Matti Tuomala, Työ, tasa-arvo ja julkisen vallan politiikka (WIP) -hanke

Ilmastomuutokseen liittyvät väestöliikkeet eli maan sisäiset väestöliikkeet sekä maasta- ja maahanmuutto ovat yksi ilmastomuutoksen ulottuvuus. Toinen ulottuvuus on se, miten ilmastomuutoksen torjumiseen liitetyt politiikkatoimet vaikuttavat eri väestöryhmiin. Keskeisiä kysymyksiä ovat, miten ilmastomuutoksesta aiheutuneet kustannukset tulisi jakaa ja millaisia tulonjaollisia ja sosiaalipoliittisia seurausvaikutuksia niillä on, ja miten taataan se, että politiikkatoimet eivät kohtuuttomasti kohdistu niihin, jotka ovat ennestäänkin vaikeassa tilanteessa.

Tuotanto ja kulutus tuottavat hiilidioksidipäästöjä, jotka kumuloituvat ilmakehään aikaansaaden lämpötilan kohoamisen. Kohonnut lämpötila taas vaikuttaa negatiivisesti ihmisten tuotanto- ja kulutusmahdollisuuksiin ja edelleen heidän hyvinvointiinsa. Ilmastovahingot ilmenevät vuosia sen jälkeen, kun kasvihuonekaasuja on vapautunut ilmakehään. Koska vahingot ovat syntyneet nykyisten ja menneiden sukupolvien toimesta, mutta niistä kärsivät pääasiassa tulevat sukupolvet, syntyy jännite sukupolvien välille.

Ilmastomuutoksen torjunta aiheuttaa kustannuksia nykyiselle sukupolvelle, mutta hyödyt koituvat tuleville sukupolville. Näin ollen ilmastomuutoksen torjunnalla on vaikutuksia taloudelliseen eriarvoisuuteen sekä sukupolvien sisällä että sukupolvien välillä. Tähänastiset ilmastotalouden mallit tarkastelevat kuitenkin lähes yksinomaan eriarvoisuutta sukupolvien välillä eivätkä niiden sisällä. Tämä on selvästi näiden mallien puute, koska ilmastopolitiikan kustannusten maksaminen on keskeinen kysymys poliittisessa keskustelussa ja kansalaisten huolenaiheissa.

Ilmastotaloustieteessä ehkä kuumiin keskustelun aihe on ollut diskonttaaminen eli kuinka paljon vähemmän arvokkaana pidämme yhtä euroa, joka annetaan tuleville sukupolville kuin euroa, joka annettaisiin nyt eläville. Jos tulevaisuus tulee olemaan vauraampi kuin nykyisyys, tämä on hyvä syy asettaa nykyisukupolven kulutus etusijalle. Jos taas tulevat sukupolvet kohtaavat mahdollisia katastrofaalisia ilmastovahinkoja, tämä on taas syy asettaa etusija tulevaisuuden sukupolville. Saastuttaja maksaa -periaatteen mukaan nykyisen sukupolven pitäisi maksaa aiheuttamistaan vahingoista. Näin ollen meidän kaikkien nykyisukupolven ihmisten pitäisi maksaa enemmän kuluttamastamme energiasta niin, että energian tuottamisessa käytetty hiili hinnoitellaan ottaen huomioon sen vaikutukset ilmastomuutokseen ja tuleviin sukupolviin. (Stern 2006.)

Vaikka saastuttaja maksaa -periaate tuntuu reilulta taloudelliselta ja eettiseltä periaatteelta, sen käytäntöön soveltamisessa on omat hankaluutensa. Se, miten ilmastonmuutoksen kustannukset jaetaan nykyisen sukupolven keskuudessa, on vaikea poliittinen kysymys. Oikeudenmukaisinta lienee, että uudelleenjakopolitiikkaa suunnitellaan niin, että maksukykyisimmät vastaavat suuremmasta osuudesta. Hiiliverosta ja polttoaineiden veroista saaduista tuloista osa pitää siirtää pienempituloisille.

Ekonomisti John Broome (2012) on ehdottanut ilmastonmuutoksen torjuntaan tarvittavien toimenpiteiden rahoittamista julkisella velalla. Tämä voisi johtaa kaikkien tilanteen paranemiseen, vaikka rikkookin saastuttaja maksaa -periaatetta. Nykyisen sukupolven taakkaa tulevat jakamaan myös tulevat sukupolvet. Jos sen sijaan, että nykyisen sukupolven veroja korotetaan, käytettäisiin julkista velkaa ja parempaa säätelyä, voitaisiin rahoittaa vihreää infrastruktuuria ja puhtaamman teknologian kehittämistä. Tulevien sukupolvien maksutaakka toki nousisi, mutta vastaavasti he hyötyisivät nyt tehtävistä toimista. (Broome 2012.)

John Broome ja Duncan Foley (2016) ovat esittäneet Maailman ilmastopankin perustamista. Pankin tehtävänä olisi laskea liikkeelle velkapapereita, joilla rahoitetaan ilmastonmuutoksen torjuntaan tarvittavat investoinnit. Maailman ilmastopankki ei vielä ratkaisisi ilmastomuutoksen ja sen torjunnan vaikutuksia sukupolvien sisäiseen eriarvoisuuteen. Kansalliset keinot eivät tässä riitä. Tarvitaan myös globaalien instituutioiden kehittämistä. Nykytilanteessa julkisen velan käytön puolesta ilmastonmuutoksen torjunnassa puhuu myös se, että julkisen velan korko on ollut BKT:n kasvuprosenttia matalampi. Tämä tarkoittaisi sitä, että velan lisäys ei välttämättä vaatisi korkeampaa verotusta tulevaisuudessa, koska velan osuus BKT:sta voisi supistua. Ilmastotoimet edistäisivät myös koronakriisistä elpymistä.

Ilmastopolitiikka joutuu tasapainoilemaan nykyisen sukupolven ja tulevien sukupolvien etujen välillä. Vaikutukset eriarvoisuuteen riippuvat siitä, miten painotetaan sukupolvien välistä ja sukupolvien sisäistä eriarvoisuutta. Väestökehityksen kannalta ilmastopolitiikalla voi olla vastakkaisia vaikutuksia. Suuria kustannuksia aiheuttavat toimet saattavat alentaa syntyvyyttä, mutta voimakkaat toimet, jotka luovat uskoa sille, että ilmastonmuutos saadaan hallintaan, voivat nostaa syntyvyyttä. Lopputulos riippuu monista tekijöistä, joihin ei ilmastopolitiikka vaikuta suoraan (vrt luku 2.1 ja luku 2.5).

2.5. Viimeaikaiset syntyvyyden muutokset

Ilmastomuutos ja muut globaalit kehityskulut vaikuttavat omilla tavoillaan kaikkien maiden väestökehitykseen. Joissain maissa ilmastomuutos aiheuttaa voimakasta maastamuuttoa, mikä toisissa maissa näkyy maahanmuuttona. Monien länsimaiden väestönkasvu onkin juuri maahanmuuton varassa, koska syntyvyys on laskenut alle väestön uusiutumispisteen. Tässä luvussa 2.5 tarkastellaan syntyvyyttä ja siihen vaikuttavia tekijöitä meillä Suomessa ja eräissä muissa maissa.

2.5.1. Syntyvyys ja väestönkehitys

Marika Jalovaara, Eriarvoisuuden torjumisen niukkuuden aikana (TITA) ja NEFER-hanke, INVEST-lippulaiva

Perheenmuodostuksessa on tapahtunut kaksoispolarisaatio, ts. matalasti ja korkeammin koulutettujen lapsettomuus ja lasten saaminen ovat erilaistuneet. Matalasti koulutetuilla sekä lapsettomuus että monilapsisuus useamman, kuin yhden kumppanin kanssa ovat yleistyneet. Korkeasti koulutetut puolestaan saavat edelleen saaneet 2–3 lasta saman kumppanin kanssa ja elinikäinen lapsettomuus on vähentynyt.

Syntyvyys on laskenut 10 viime vuoden aikana kaikissa Pohjoismaissa. Suomessa lasku on ollut voimakasta ja syntyvyys on nyt selvästi alempana kuin muissa Pohjoismaissa. Suomessa elinikäinen lapsettomuus on ollut poikkeuksellisen yleistä jo pitkään. Keskimääräiset lapsiluvut ovat kuitenkin poikenneet muista Pohjoismaista vähemmän, koska Suomessa myös monilapsisuus (3+ lasta) on yleisempää (Jalovaara et al. 2018; 2021).

Vuonna 2010 alkanutta syntyvyyden laskua pidetään yllättävänä, koska syntyvyys pysyi Pohjoismaissa pitkään korkeampana kuin monissa muissa Euroopan maissa. Vuoden 2010 jälkeinen syntyvyyden lasku ei johdu pelkästään lastensaannin siirtymisestä myöhemmälle iälle, vaan myös lopullisten lapsilukujen ennakoidaan jäävän pienemmiksi (Hellstrand et al. 2020). Syntyvyyden lasku koskee kaikkia alle 40-vuotiaiden naisten ikäryhmiä.

Uutta on, että syntyvyys on laskenut selvästi myös 30–34- ja 35–39-vuotiailla naisilla. Eniten kyse on siitä, että ensimmäisiä lapsia on syntynyt vähemmän, mutta lasku koskee myös toisia, kolmansia jne. lapsia. Eri ikäryhmiin ja pariteetteihin (syntymäjärjestys) vaikuttaa osin eri tekijät. Syntyvyyden laskuun johtavia syitä ovat muun muassa parisuhteiden muutos ja työllisyyden vaikutukset perheenmuodostukseen.

Puolisottomuus on yleistynyt ja parisuhteiden epävakaus kasvanut, mikä ei suoranaisesti ole eriarvoisuuskysymys, mutta liittyy kuitenkin erilaisiin yhteiskunnallisiin eriarvoisuuksiin. Avioituvuus on pienentynyt voimakkaasti eikä avoliittojen yleistyminen riitä paikkaamaan muutosta, jolloin puolisottomuus on yleistynyt. Lisäksi yhä suurempi osa pareista muuttaa erilleen ennen kuin parille syntyy lapsia (Rahnu & Jalovaara 2021). Sekä puolisottomuus että avo- ja avioerot ovat yleisimpiä miehillä ja naisilla, joilla ei ole korkea-asteen tutkintoa. Puolisottomuuden ja lapsettomuuden yhteys on hyvin voimakas. Esimerkiksi puolisottomista 33-vuotiaista miehistä 80 prosenttia on lapsettomia. Osa puolisottomista on äitejä tai isejä, mutta heilläkin seuraavan lapsen syntymisen todennäköisyys on pienempi, kun puolisoa ei ole. Lapsettomaksi jääneistä valtaosa

ei ole ollut avioliitossa tai asunut pitkään puolison kanssa (Jalovaara & Fasang 2017). Puolisottomuus ja lapsettomuus myös vaikuttavat elämäntapoihin, etenkin miehillä ne ovat osa huono-osaisuuden kasautumista (Jalovaara & Fasang 2019).

Koulutuksen lisäksi työllisyys on tekijä, joka tukee perheenmuodostusta ja -vakautta. Työttömät, etenkin pitkäaikais- tai toistuvaistyöttömät, avioituvat tai muuttavat yhteen puolison kanssa harvemmin. Heillä eroriski on suurempi kuin työssäkäyvillä ja myös lapsia syntyy vähemmän (Jalovaara 2013). Poikkeuksena ovat nuorimmat ja heikoimmin koulutetut naiset. Alle 25-vuotiailla naisilla lastensaanti liittyy pikemmin huono-osaisuuteen (Miettinen & Jalovaara 2020). Tutkimuksesta, jossa vertaillaan viittä Pohjoismaata ja syntyvyyden muutoksia kahden laman aikana ja jälkeen (1987–1999 ja 2003–2017), voidaan todeta seuraavaa: syntyvyys on vuoden 2010 jälkeen vajonnut selvästi voimakkaimmin perusasteen koulutuksen varassa olevilla (naisilla). Syntyvyys on vajonnut myös korkeammin koulutetuilla naisilla, ainakin ensimmäisen lapsen kohdalla. Huomattava on, että näihin lukuihin heijastuu myös ajoitusmuutokset eli lastensaannin lykkäytyminen myöhemmälle iälle. Lykkäytyminen myöhemmälle iälle on koskenut enemmän korkeasti koulutettuja.

Koulutusryhmittäiset erot perheenmuodostuksessa ja lapsiluvuissa ovat kehittyneet tavalla, jota kutsutaan *kaksoispolarisaatioksi*. Matalammin (perus- ja keskiaste) ja korkeammin koulutettujen perhe-elämäntapojen erot ovat erilaistuneet. Lisäksi matalammin koulutettujen perhe-elämäntapojen erot ovat kehittyneet kahteen suuntaan: yhtäältä elinikäinen lapsettomuus ja toisaalta monilapsisuus ovat yleistyneet. Jälkimmäiseen liittyy usein se, että lapsia on saatu useamman kuin yhden kumppanin kanssa. Korkeasti koulutetut ovat edelleen saaneet 2–3 lasta saman kumppanin kanssa (Jalovaara et al. 2021). Trendit koulutusryhmien välillä ovat erisuuntaisia. Esimerkiksi ylemmän korkeakoulututkinnon suorittaneista naisista yhä useampi on saanut vähintään yhden lapsen, eli elinikäinen lapsettomuus on heillä vähentynyt.

2.5.2. Tasa-arvoisen vanhemmuuden tukeminen

Jos syntyvyyden laskuun ja lasten ja perheiden yhteiskunnalliseen asemaan halutaan parannusta, tarvitaan monen tasoisia toimia. Järjestelmien kehittämisen lisäksi tarvitaan uudenlaisia tuen muotoja. Esimerkiksi yhteisvanhemmuudentukeminen on keino helpottaa vanhempia vanhemmuuteen siirtymisessä ja vanhemmuudessa ja työn ja perheen yhteensovittamisessa.

Maarit Alasuutari ja Johanna Lammi-Taskula, Tasa-arvon kysymykset lasten päivähoidon, esiopetuksen ja hoidon tukien järjestelmässä (CHILDCARE) -hanke ja Anna Rönkä (CopaGloba²)

Marjut Jyrkinen, Mira Karjalainen ja Anna-Maija Lämsä, Yhteiskunnallisesti ja taloudellisesti kestävä tulevaisuuden työelämä: politiikat ja toimintakäytännöt, tasa-arvo ja risteävät erot Suomessa (WeAll) -hanke

Monien tutkijoiden mukaan vanhemmuuden tukeminen on osin ristiriitaista. Viime aikoina perhepolitiikka on ollut epäjohtonmukaista ja lapsiperheiden asemaa heikentävää. Suomalaista perhe- ja työpolitiikkaa luonnehtii joustamattomuus; järjestelmä ei jousta perhetilanteen mukaan eikä mahdollista yksilöllisiä työn ja perheen yhteensovittamisen ratkaisuja. Kärjistetysti suomalainen malli pakottaa valitsemaan joko kokopäivätyön tai kokopäiväisen kotihoidon. Järjestelmä nojaa siihen, että äidit ottavat isiä suuremman vastuun lasten hoivasta. (Lammi-Taskula & Toppinen-Tanner 2019; Närvi et al. 2020).

Työn ja perheen yhteensovittaminen on keskeisessä roolissa edistettäessä sukupuolten välistä tasa-arvoa niin työelämässä kuin kotipiirissä. Tämä parantaa naisten mahdollisuuksia uralla ja miesten mahdollisuuksia kotona ja laajemminkin osallistumisessa hoivaan. (Kangas et al. 2020; Kangas & Lämsä 2021.) On tavallista, että virallisen ja epävirallisen toiminnan välillä vallitsee kiulu, kun puhutaan työn ja perheen yhteensovittamisesta. Työorganisaatiot, hyvistä pyrkimyksistään huolimatta, eivät useinkaan tue työn ja perheen tasapainoista yhdistämistä (Heikkinen et al. 2019; 2020). Vaikka organisaatioilla olisi virallisia työn ja perheen yhteensovittamisen politiikoita ja käytäntöjä, niiden käyttäminen ei ole aina sallittua organisaatiokulttuurin näkökulmasta tai ainakin vaaditaan yksilöllinen erityinen neuvottelu johdon ja kollegoiden kanssa. Tällainen neuvottelu voi avata mahdollisuuksia tasapainon edistämiseen, mutta myös lisätä henkilöstön kokemaa eriarvoisuutta. Neuvottelutuloksen muodostuksessa on merkityksellistä erityisesti työntekijän ja lähijohtajan suhteen laatu, mikä voi myös mahdollistaa niin sanotun suosikkijärjestelmän rakentumisen ja käytön. (Kangas et al. 2019.)

Suomessa ei myöskään kannusta perustamaan lapsiperhettä nuorena. Nuorisobarometrien tulosten mukaan nuorilla ja nuorilla aikuisilla on perheen ja lasten rinnalla muita kiinnostuksen kohteita. Esimerkiksi vuoden 2019 Nuorisobarometrin mukaan (Lindroos et al. 2020) nuoret haluavat ja osin ovat pakotettuja tekemään elämänvalintojaan (kuten koulutuksen loppuun saattaminen ja vakituinen työura) siten, että vanhemmuutta lykätään. Nuorisobarometriaineiston perusteella sekä perhettä että työtä pidettiin tärkeinä elämänalueina. Vain pieni osa piti uran ja lasten yhteensovittamista mahdottomana yhtälönä. Kuitenkin moni oli aikeissa tehdä tai oli tehnyt jo nuoruudesta lähtien tietoisia ratkaisuja työn ja perheen yhteensovittamisen eteen tai myönnytyksiä jommankumman elämänalueen vuoksi. Perheen perustamista oli valmis lykkäämään työhön liittyvien

² CHILDCARE-hankkeen tutkijat ovat saaneet tässä tukea Anna Rongältä, joka johtaa CopaGloba-tutkimushanketta (<https://www.jyu.fi/edupsy/fi/tutkimus/hankkeet-projects/copa>).

syiden vuoksi yli puolet vastaajista, mikä kuvastaa niitä paineita ja ristiriitoja, joita samanaikaisesti ilmenevät siirtymät nuorten työelämä- ja perhevaiheissa tuottavat.

Nuorisobarometriä tuloksia voi tulkita siten, että oman perheen ja lasten saavuttamiselle asetettu tavoiteikä on siirtynyt myöhäisemmäksi. Siten lapsiin ja perheen perustamiseen liitetyt merkitykset ovat muuttuneet ristiriitaisiksi. Syntyvyyden laskun taustalla on nähty myös kulttuurinen muutos vanhemmuudessa, jonka myötä vanhemmuus koetaan hyvin vaativana ja vastuullisena. Yhteisvanhemmuuden (coparenting) tukeminen on keino helpottaa vanhempia, erityisesti äitejä, vanhemmuuteen siirtymisessä ja vanhemmuudessa. Tutkimusten mukaan toimivalle yhteisvanhemmuudelle on ominaista keskinäinen tukeminen, työn- ja vastuunjakoa, yhdenmielisyyttä kasvatusasioissa ja vuorovaikutuksen säätelyä. Yhteisvanhemmuus edistää vanhempien hyvinvointia sekä työn ja perheen yhteensovittamista ja vähentää stressiä (mm. Kotila et al. 2013; Durtschi et al. 2017).

Isien kannustaminen lastenhoidon jakamiseen puolison kanssa on yhteiskunnallinen tavoite Suomessa, mutta isät käyttävät vanhempainvapaita edelleen vain vähän ja lyhyitä pätkiä. Tutkimuksen mukaan isien pidemmän vanhempainvapaan käyttö on yhteydessä lastenhoidon ja kotitöiden tasaisempaan jakamiseen sekä puolisoitten parempaan keskinäiseen suhteeseen vapaajakson jälkeen (Duvander et al. 2017; Eerola et al. 2019).

Yhteisvanhemmuuden tukemisessa keskeistä on isien osallistaminen. Sitä voidaan tukea muun muassa vanhempainvapaajärjestelmällä. Käynnissä olevan Yhteisvanhemmuuteen oppimassa -tutkimuksen³ työntekijähaastattelut osoittavat, että vaikka isien osallistaminen on normaali käytäntö monissa perhepalveluissa, käsite yhteisvanhemmuus ja sen eri ulottuvuudet ovat vieraampia ammattilaisille. Vaikka suomalaista yhteiskuntaa pidetään tasa-arvoisena, yhteisvanhemmuuden tukeminen palveluissa ja politiikassa on vielä riittämätöntä.

Kokoavasti voidaan todeta, että jos syntyvyyden laskuun ja lasten ja perheiden yhteiskunnalliseen asemaan halutaan parannusta, tarvitaan monen tasoisia toimia. Yhden politiikkainstrumentin muuttaminen ei riitä (Alakärppä et al. 2020).

³ Ks. Yhteisvanhemmuuteen oppimassa: Vertaileva pitkittäistutkimus yhteisvanhemmuuden rakentumisesta vanhemmuuteen siirtymävaiheissa (CopaGloba) <https://www.jyu.fi/edupsy/fi/tutkimus/hankkeet-projects/copa>.

3. Huoltosuhde ja väestöllinen kestävyysvaje

Väestökehitys vaikuttaa vääjäämättä mahdollisuuksiin ylläpitää nykyisiä sosiaalipoliittisia järjestelmiä ja hyvinvointivaltion rakenteita. Kysymys on eri sukupolvien välisestä oikeudenmukaisuudesta, järjestelmien rahoituksesta, työllisyydestä ja työvoiman riittävydestä, joita käsitellään tässä osiossa.

3.1. Huoltosuhde: tilannekuva

Juha Honkatukia, Kansalaisuuden kuilut ja kuplat (BIBU) -hanke ja Terveiden ja hyvinvoinnin laitos (THL)

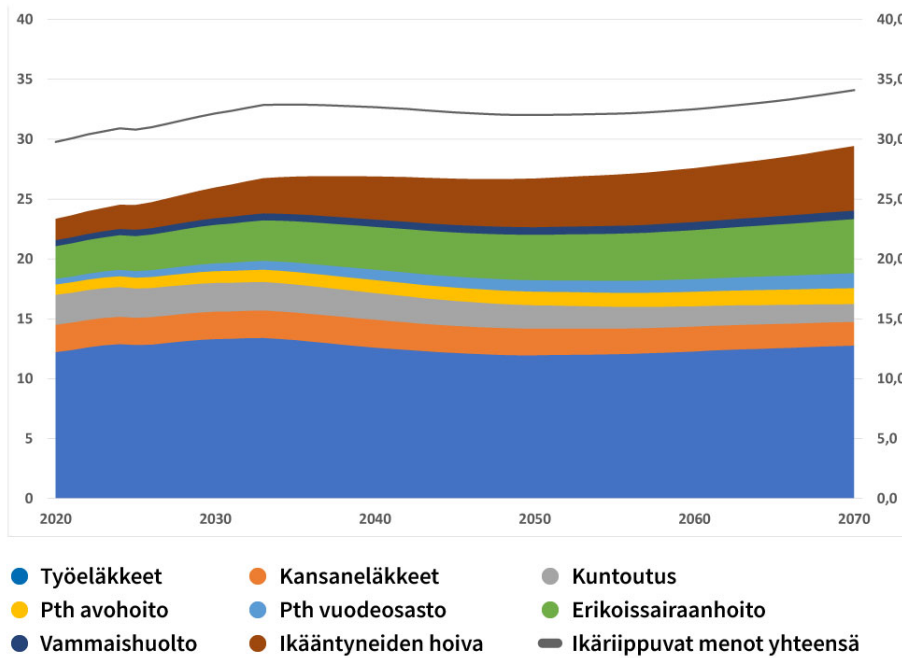
Ikäriippuvat menot muodostavat suuren osan julkisista menoista. Ikäriippuvat menot koostuvat eläkkeistä ja muista tulonsiirroista sekä erilaisista hoiva- ja muista sosiaalipalvelumenoista. Väestön vanheneminen nostaa kustannuksia ja pahentaa hyvinvointivaltion kestävyysvajetta. Vajeen korjaaminen edellyttää voimakasta työvoima-asteen nostamista ja sitä edesauttavia sosiaalipoliittisia uudistuksia.

Erilaiset ikäriippuvat menot muodostavat hyvin suuren osan julkisista menoista. Ne koostuvat tulonsiirroista ja hoivamenoista, joiden kehitystä Terveiden ja hyvinvoinnin laitos (THL) arvioi SOME-mallin avulla. Malli hyödyntää kuntatilaston tietoja sosiaali- ja terveydenhoidon kustannuksista ja THL:n kokoamia rekisteritietoja palvelujen käytöstä ja yksikkökustannuksista. Eläkemenoja ja tulonsiirtoja arvioidaan Eläketurvakeskuksen ja Kansaneläkelaitoksen tietojen perusteella. Hoivamenojen kehitysarvio perustuu eri toimenpiteistä aiheutuvien menojen kohdentamiseen miesten ja naisten vuositasoisiin ikäryhmiin, jolloin väestöennusteen perusteella on arvioitavissa, kuinka palvelujen volyyymi kehittyy tulevaisuudessa. Väestön vanheneminen vaikuttaa eniten menojen ennakoituun kasvuun: kun sote-menot henkeä kohden laskettuna ovat korkeimmillaan vanhemmissa ikäluokissa ja kun näiden ikäluokkien osuus väestöstä on kasvussa, kasvavat menotkin vastaavasti.

Vuoteen 2040 mennessä pelkästään väestötekijöistä aiheutuvaksi sote-menojen kasvutarve on THL:n arvion mukaan nykyhintatasolla noin 26,4 % vuodesta 2019 lukien (Honkatukia 2019). Kustannusten kasvusta yli kaksi kolmasosaa johtuu väestön ikärakenteen muutoksesta. Väestön kasvaessa kaikki kustannukset pyrkivät kasvamaan, mutta ikärakenteen muutos vaikuttaa siihen, millaisiin toimenpiteisiin kasvu kohdistuu. Kaikkiaan yli 65-vuotiaiden osuus kustannuksista oli vuonna 2017 noin puolet. Kun kustannukset henkeä kohden laskettuna ovat suurempia

vanhemmissa ikäluokissa, väestön vanheneminen pyrkii nostamaan kustannuksia. Väestörakenteen muutos lähivuosisikymmeninä näyttää muodostuvan kohtuullisen suureksi: siinä missä yli 65-vuotiaiden osuus väestöstä oli vuonna 2014 noin 20 prosenttia, nousee se vuoteen 2030 mennessä noin 26 prosenttiin (kuva 3).

Kuva 3. Ikäriippuvien menojen kehitys BKT:hen suhteutettuna (THL, SOME-malli).

Kuvassa 3 on kuvattu ikäriippuvien menojen kehitystä suhteessa kansantuotteeseen. Menojen osuus kansantuotteesta on kasvussa koko 2020- ja 2030-lukujen ajan, kun väestörakenteen muutos on voimakkaimmillaan. Paine julkisen talouden kestävyteen syntyy pitkälti tästä kehityksestä, jonka takana on yllä kuvattu vanhuushuoltosuhteen heikkeneminen.

3.2. Väestömuutoksiin liittyvä kestävyysvaje

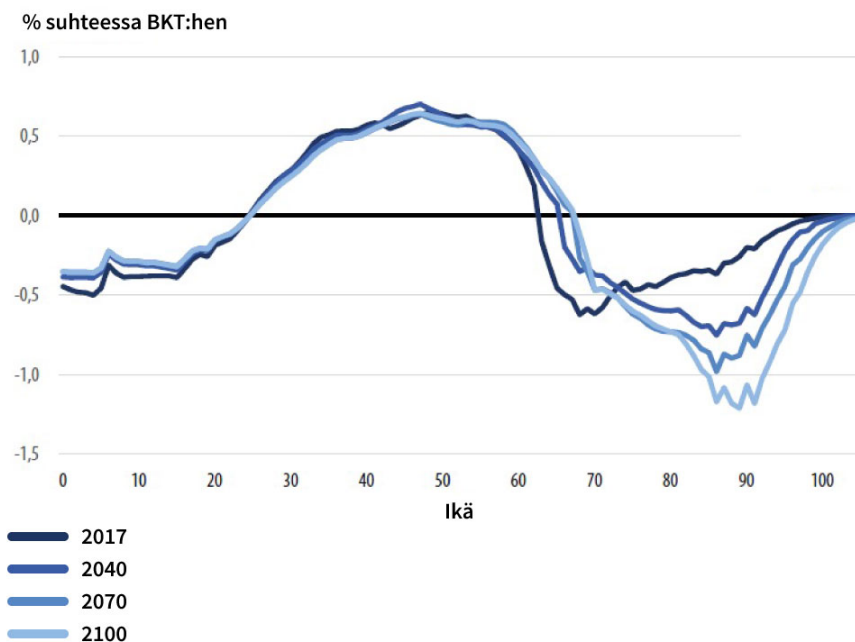
Olli Kangas, ohjelmajohtaja, Tasa-arvoinen yhteiskunta (EQUA) -ohjelma

Suomalaisen hyvinvointivaltion haasteena on väestön ikääntymisen myötä paheneva kestävyysvaje. Työssäolevan aktiiviväestön tuottama rahoituksellinen 'ylijäämä' ei riitä kattamaan kaikkia lapsuuteen ja vanhuuteen liittyviä ikäriippuvia menoja.

Kestävyysvaje tarkoittaa sitä, kuinka paljon julkisia menoja täytyy leikata tai veroja korottaa suhteessa bruttokansantuotteeseen (BKT) nykyisen lainsäädännön vallitessa, kun väestö ikääntyy. Laskelmissa oletetaan, että nykypolitiikka säilyy muuttumattomana ja väestörakennetta muutetaan taustaoletusten mukaisesti (Vaitinen & Vanne 2012). Yleensä laskelmia on tehty 30–50 vuoden aikajänteellä. Rohkeimmissa harjoitelmissa ylletään jopa sadan vuoden päähän.

Yksittäisten tutkijoiden ja eri tutkimuslaitosten eriävät näkemykset kestävyysvajeen suuruudesta liittyvät niihin oletuksiin, joihin kestävyysvajetta arvioivat mallit perustuvat. Laskelmat kestävyysvajeesta vuoteen 2050 ovat vaihdelleet parista prosentista lähelle kymmentä prosenttia (Kangas et al. 2015). Vajeen suuruus ja sen korjaamiseksi vaadittujen toimenpiteitten voimakkuus siis vaihtelevat suuresti.

Kuva 4. Elinvaiheisiin liittyvät yli- ja alijäämät 2017–2100 (Rotkirch 2021, 146).

Kuvassa 4 on piirretty erilaisia skenaarioita aina vuoteen 2100 saakka. Kuvan perusteella voidaan hahmottaa väestöllistä kestävyysvajetta. 0-viivan alapuolella olevat alueet osoittavat kuinka paljon kulutus ylittää tuottoa. 0-viivan yläpuolella oleva alue puolestaan kuvaa tuotannon olevan kulutusta suurempaa.

Tasapainotilassa (kestävyysvaje = 0) viivan alapuolisten ja yläpuolisen alueen tulisi olla yhtä suuria. Kuten kuvasta nähdään, suurimmat vajetta aiheuttavat tekijät liittyvät väestön vanhenemiseen.

Vaikka laskelmissa on tulkinnanvaraa, ne osoittavat kuitenkin, että jotain ikääntymisen haasteille täytyy tehdä. Tarjolla on erilaisia politiikkavaihtoehtoja. Voidaan yhtäältä nopeuttaa nuorten siirtymistä työelämään, vahvistaa aikuisikäisten työllisyyttä ja myöhentää eläkkeelle siirtymistä. Nämä kaikki nostavat työllisyysastetta ja vahvistavat hyvinvointivaltion rahoituspohjaa ja pienentävät

kestävyysvajetta. Sosiaalipolitiikalla – niin palveluilla kuin tulonsiirroillaakin ja ennen muuta niiden yhdistelmällä – voidaan vaikuttaa edellä mainittuihin kolmeen elämänvaiheeseen liittyviin siirtymiin, joiden tarkastelu on seuraavien jaksosten teemana.

3.3. Työvoiman saatavuus sote-aloilla

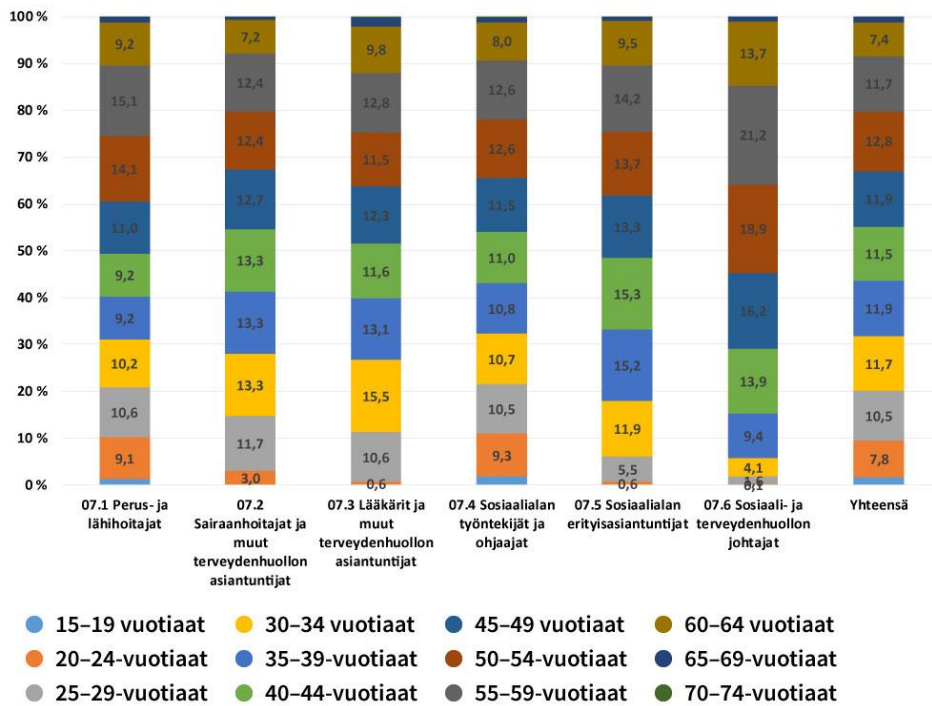
Juha Honkatukia, Kansalaisuuden kuilut ja kuplat (BIBU) -hanke ja Terveysten ja hyvinvoinnin laitos (THL)

Kun väestö ikääntyy, ikääntyvät myös sote-alan ammattilaiset. Sote-alojen työvoima on myös iäkkäämpää kuin työvoima keskimäärin. Sote-alojen työvoiman tarve kasvaa, mutta vajetta tuskin pystytään paikkaamaan ilman aikaisempaa parempaa työn tuottavuutta ja maahanmuuttoa.

Vanhuushuoltosuhteen heikkeneminen ei ole pelkästään menojen ongelma, vaan siihen liittyy myös työvoiman saatavuuden vaikeutuminen. Työvoimaintensiivisille sote-aloille ennakoitu kasvu vaatii huomattavasti työvoimaa. Sote-alojen työllisyys onkin ollut lievässä kasvussa viime vuosina, mutta siihen, millaiseksi se tulevaisuudessa muodostuu, vaikuttaa olennaisesti se, onnistutaanko myös sote-alojen työn tuottavuutta parantamaan. Honkatukia ym. (2021) arvioivat sote-alojen työvoiman tarpeen kasvavan noin 445 000:een nykyisestä reilusta 390 000:sta vuoteen 2035 mennessä, jos nykyhallituksen sote-uudistukselta toivomat tuottavuustavoitteet onnistuttaisiin saavuttamaan. Mikäli ei, työvoimaa tarvittaisiin tulevaisuudessa selvästi enemmän. Samaan aikaan väestön vanhenemisestä ja mahdollisesta vähenemisestä johtuvat työvoiman saatavuuteen ja riittävyyteen liittyvät ongelmat koettelevat myös muuta kansantaloutta.

Sote-alat ovat siten varsin haastavassa tilanteessa moniin muihin toimialoihin verrattuina. Haastetta lisää se, että eivät vain sote-alojen asiakkaat vanhene, vaan myös palvelujen tuottajat, mikä käy ilmi sote-alojen työvoiman ammatti- ja ikärakenteesta vuonna 2016 (kuva 5). Lähes puolet sote-alojen työllisistä toimii sosiaalipalveluiden tehtävissä, ja heistä 46 prosenttia oli 45-vuotiaita tai vanhempia. Sairaanhoidajien osuus oli vajaa 30 prosenttia, ja heistäkin noin 46 prosenttia oli yli 45-vuotiaita. Lähi- ja perushoitajista, joita oli noin 12 prosenttia kaikista, yli puolet oli yli 45-vuotiaita. Kaikissa sote-alojen ammattiteissa 20–44-vuotiaiden osuus oli noin 52 prosenttia, kun se koko työvoimassa oli noin 54 prosenttia.

Kuva 5. Eri ikäryhmien osuudet sote-ammateissa (Opetushallitus, Vipunen tietokanta).

Sote-alojen työvoima on iäkkäämpää kuin työvoimassa keskimäärin. Ennakoitu poistuma sote-aloilta vuoteen 2035 mennessä on 50 prosentin tuntumassa, kun se työvoimasta keskimäärin on 44 prosenttia.

Keskeinen kysymys on, miten huoltosuhteen heikkenemisestä ja väestömuutosten aiheuttamista työvoimavajeista voitaisiin selvittää. Ratkaisuksi on esitetty esimerkiksi maahanmuuttoa työvoiman lisäämiseksi hoitoaloille ja tietointensiivisten korkean teknologian aloille. Kuitenkin useimmat high-tech yritykset kärsivät osaajapulasta ja joutuvat, ei niinkään kustannusten säästämisen syistä vaan työvoiman saatavuuteen liittyvistä syistä, siirtämään toimintojaan ulkomaille (Kangas & Karonen, 2021).

3.4. Osallisuus- ja työllisyysmahdollisuuksien parantaminen

Vanhan viisauden mukaan työvoima-astetta ja työllisyyttä tulisi nostaa kaikissa ikäluokissa. Ongelmiin varautuminen edellyttää siis korkeampaa työllisyyttä työuran alussa, keskellä ja lopussa. Nämä asiat ovat tarkastelun kohteena tässä luvussa, jossa lähdetään liikkeelle lapsista ja nuorista, tehdään lyhyt katsaus naisten työllisyyteen vaikuttaviin tekijöihin ja analysoidaan vanhempien ikäluokkien ja osatyökykyisten työllisyysmahdollisuuksien parantamista. Kaikilla näillä tekijöillä voidaan vähentää aiemmin kuvattua hyvinvointivaltion kestävyysvajetta.

3.4.1. Huono-osaisuuden ylisukupolvinen kierre

Johanna Kallio, Eriarvoisuuden torjuminen niukkuuden aikana (TITA) -hanke

Ylisukupolvisen huono-osaisuuden riski kasvaa, jos lapsuuden perheessä on koettu kasautuvaa ja pitkittynyttä huono-osaisuutta. Heikoimmat lähtökohdat ovat lapsilla, joiden lapsuuden perheeseen kasautuu monia hyvinvoinnin vajeita, kuten köyhyyttä, viimesijaisen toimeentulotuen asiakkuutta, työttömyyttä sekä matala koulutustaso. Sukupuoli on yksi huono-osaisuuden periytymisen riskitekijä, joka on suurempi pojilla kuin tytöillä.

Huono-osaisuus kasautuu useilla elämän eri osa. Se määrittyy hyvinvoinnin vajeiden kasautumisen kautta. On köyhyyttä, heikkoa työmarkkina-asemaa, huonoa terveyttä ja yksinäisyyttä. Matalan elintason näkökulmasta kyse on erilaisten voimavarojen puuttumisesta johtuvasta epätasa-arvosta. Keskeistä on myös yksilön oma kokemus huono-osaisuudesta ja yhteiskunnasta ulossulkemisesta. Huono-osaisuus rakentuu elämäkulun eri vaiheissa ja sitä selittävät harvoin yksittäiset tapahtumat. Kyse on eri tekijöiden kumuloitumisesta ajassa. Ylisukupolvinen huono-osaisuus taas merkitsee sitä, että kasautunut ja kertautunut kurjuus siirtyy erilaisten mekanismien kautta vanhemmilta lapsille.

Suomessa lapsilla, jotka ovat kokeneet huono-osaisuutta, on muita suurempi riski kokea huono-osaisuutta omassa aikuisuudessaan. Lasten aikuisuuden asemat eivät ole kuitenkaan ennalta määrättyjä. Suurin osa heistä, jotka ovat kokeneet lapsuudessa huono-osaisuutta, voivat aikuisuudessaan hyvin, mutta ylisukupolvisuuden riski kasvaa, jos lapsuuden perheessä on koettu kasautuvaa ja pitkittynyttä huono-osaisuutta. Heikoimmat lähtökohdat ovat lapsilla, joiden lapsuuden perheeseen kasautuu monia hyvinvoinnin vajeita, kuten köyhyyttä, viimesijaisen toimeentulotuen asiakkuutta, työttömyyttä sekä matala koulutustaso, ts. enintään perusasteen koulutus. (Vauhkonen et al. 2017; Kallio et al. 2016.)

Koulupudokkuudella tarkoitetaan sitä, ettei yksilö jatka opintoja peruskoulun jälkeen tai että hän jättää toisen asteen opinnot kesken. Toisen asteen tutkinto on nykyään lähes poikkeuksetta vaatimus työllistymiselle. Koulupudokkuus lisää yksilön riskiä kokea aikuisuudessa monia taloudellisia, terveydellisiä ja sosiaalisia ongelmia, joten se voidaan määrittää yhdeksi huono-osaisuuden mittariksi.

Tarkasteltaessa lapsuuden perheen toimeentulotuen asiakkuuden, tuloköyhyyden, työttömyyden sekä vanhempien enintään perusasteen koulutuksen yhteyttä yksilön toisen asteen tutkinnon suorittamiseen, vahvimmin koulupudokkuutta ennustavat toimeentulotuen asiakkuus ja enintään perusasteen koulutus. Lisäksi toimeentulotuen asiakkuuden pituudella on merkitystä lasten koulutussavutuksille. Niiden perheiden lapsilla, joissa on saatu pitkään toimeentulotukea, on suurempi riski jäädä ilman toisen asteen tutkintoa kuin

lapsilla, joiden perheissä on saatu toimeentulotukea lyhytaikaisesti. Lapsilla, joiden vanhemmat ovat suorittaneet enintään perusasteen tutkinnon, on suurempi riski jäädä ilman toisen asteen koulutusta kuin muilla. Äidin matala koulutus on voimakkaammin yhteydessä lapsen koulupudokkuuteen kuin isän koulutus. (Hautala & Kallio 2021; Kallio et al. 2016.)

Vanhempien huono-osaisuus ennustaa voimakkaammin koulupudokkuutta pojilla kuin tytöillä. Vanhempien tuloköyhyys, toimeentulotuen asiakkuus ja koulutusaste ovat voimakkaammin yhteydessä poikien kuin tytärten toisen asteen tutkinnon suorittamiseen. Esimerkiksi tuloköyhyyttä ja toimeentulotuen asiakkuutta kokeneiden perheiden pojat suorittavat toisen asteen tutkinnon epätodennäköisemmin kuin köyhyyttä ja toimeentulotuen asiakkuutta kokeneiden perheiden tyttäret. Vähän koulutettujen äitien pojat jäävät myös todennäköisemmin ilman toisen asteen tutkintoa kuin vähän koulutettujen äitien tyttäret. Sukupuoli on siis yksi huono-osaisuuden periytymisen riskitekijä muiden joukossa. Huono-osaisten perheiden pojat saattavat tarvita enemmän tukea koulunkäyntiinsä kotona, kun taas tytöt pärjäävät heitä paremmin tuen tasosta riippumatta. (Hautala & Kallio 2021.)

3.4.2. Koulupudokkuus

Tuomas Pekkarinen, Syrjäytymisen estäminen: toimenpiteet ja mekanismit (Oma linja/PSE) -hanke

Toisen asteen koulutusta vaille jääminen korreloi negatiivisesti elämässä pärjäämisen kanssa. Ainoastaan 40 % niistä koulunsa päättäneistä nuorista, joilla ei ollut peruskoulun jälkeistä tutkintoa, oli työelämässä. Vastaava luku toisen asteen tutkinnon suorittaneiden osalla vaihtelee 70-90 %:n välillä.

Eräs suomalaisen koulujärjestelmän paradokseista on peruskoulun yhtenäiskoulumallin ja sen jälkeisen yhteisvalinnan valinnanvapauden välinen ristiriita. Siinä missä 9-vuotisen peruskoulun aikana pyritään takaamaan kaikille yhtenäinen perusopetus ja minimoimaan vääristä valinnoista aiheutuva vahinko, toisen asteen yhteisvalinnassa nuori on valintojensa kanssa yksin. Näillä valinnoilla on kauaskantoisia vaikutuksia. Kyseessä ei ole valintatilanne, joka tiivistyy valintaan ammatillisen ja lukiokoulutuksen välillä. Jo lukioiden opetusohjelmat poikkeavat toisistaan merkittäväillä tavoilla, puhumattakaan ammatillisen puolen lukuisista eri linjoista. Ei siis ihme, että toiselle asteelle siirtyminen huolettaa niin nuoria itseään kuin heidän vanhempiaan sekä koulutuksesta vastaavia viranomaisia. 25-vuotiaista suomalaisista runsas 10 prosenttia on pelkän peruskoulun varassa. Noin kymmenen vuotta peruskoulun päättymisen jälkeen heillä ei siis ole minkäänlaista tutkintoa. Miehet jäävät naisia useammin pelkän peruskoulun varaan. (Seuri et al. 2018.)

Toisen asteen koulutusta vaille jääminen korreloi negatiivisesti elämässä pärjäämisen kanssa. Selvin negatiivinen korrelaatio on työllistymisen ja palkkauksen kanssa. Ainoastaan 40 prosenttia niistä koulunsa päättäneistä nuorista, joilla ei ollut peruskoulun jälkeistä tutkintoa, oli työelämässä. Vastaava luku toisen asteen tutkinnon suorittaneiden osalla vaihtelee 70–90 prosentin välillä. (Virtanen 2016) Myös väli vuosien aiheuttama toisen asteen tutkinnon suorittamisen viivästyminen on negatiivisesti yhteydessä työmarkkinatulemiin. Ne nuoret, jotka ovat olleet peruskoulusta valmistuttuaan vuoden tai enemmän koulutuksen ulkopuolella ennen 18 ikävuotta, ovat 30-vuotiaina n. kaksi kuukautta vähemmän töissä ja ansaitsevat noin 5 000 euroa vähemmän vuodessa kuin peruskoulun jälkeen toiselle asteelle siirtyneet nuoret. (Seuri et al. 2018.)

Toisen asteen yhteisvalinta antaa mahdollisuuksia tutkia myös toisen asteen koulutuksen ulkopuolelle jäämisen kausaali vaikutuksia. Yhteisvalinnassa koulutusohjelmille, joissa on enemmän hakijoita kuin koulutuspaikkoja, muodostuu peruskoulun arvosanoihin perustuva sisäänpääsyraja. Tämän rajan välittömässä läheisyydessä koulutusohjelmaan pääsy on kutakuinkin satunnaista ja näistä sisäänpääsyrajoista johtuen joka vuosi osa pyrkijöistä jää juuri viimeisen hakukohteensa sisäänpääsyrajan alapuolelle. Ne peruskoulusta valmistuneet nuoret, jotka jäävät juuri sisäänpääsyrajan alapuolelle, suorittavat toisen asteen tutkinnon 28-vuotiaaksi mennessä noin yhdeksän prosenttiyksikköä pienemmällä todennäköisyydellä kuin juuri sisäänpääsyrajan yläpuolelle päässeet nuoret (Virtanen 2016). Lisäksi tällä tavoin satunnaisesti koulutuspaikkaa vaille jääneet nuoret ovat suuremmalla todennäköisyydellä kokonaan koulutuksen ja työmarkkinoiden ulkopuolella ja ansaitsevat vuositasolla vähemmän.

3.4.3. Näköalat nuorten työllistymiseen vaikuttavista tekijöistä

Susanna Ågren, Kaikki nuoret haluavat määrätä elämästään (ALL-YOUTH) -hanke

Nuoret haluavat kokea itsensä merkitykselliseksi ja tärkeäksi osaksi yhteiskuntaa. Koulupudokkuudesta johtuvan syrjäytymisen ehkäisyssä on oleellista ohjauksen lisääminen, siirtymien joustavoittaminen sekä nuorten valintojen tukeminen. Kestävän yhteiskunnan rakentamisen kannalta on tärkeää kuulla nuorten omia näkemyksiä koulupudokkuudesta ja syrjäytymisestä sekä tulevaisuutta luotsaavista toimintamalleista, joihin nuoret voivat sitoutua.

Nykynuoret elävät epävarmassa yhteiskunnassa, jossa tulevaisuutta koskevien valintojen tekeminen näyttäytyy henkilökohtaisena vastuuna ja riskinä (Furlong & Cartmel 1997; 2007). Näin myös nuorten siirtymät koulutukseen ja työhön sekä aikuisuuteen ovat monien nuorisotutkimusten mukaisesti monimutkaistuneet (Vogt 2018; Cuervo & Wyn 2016). 15–29-vuotiaista 17 prosenttia kertoi keskeyttäneensä koulutuksensa. Keskeyttämisen syitä olivat muun muassa väärä alavalinta, opetus ei

vastannut odotuksia, nuori ei viihtynyt koulussa tai opiskeluun liittymättömät ulkopuoliset asiat (Myllyniemi & Kiilakoski 2018, 45–49).

Vaikka nykynuoret kamppailevat valintojen ja niiden tekemiseen liittyvien paineiden kanssa, tutkimusten mukaan nuorille on tärkeää löytää itselleen sopiva mielekäs ja omien arvojen mukainen työ (Myllyniemi & Haikkola 2020; Pyöriä et al. 2017). Työ on nuorille olennainen itsenäistymisen ja yhteiskunnallisen kiinnittymisen sekä yhteiskuntaan kuulumisen kokemuksen mahdollistaja (Honkatukia et al. 2020; Gretschel & Myllyniemi 2020; Ågren 2021). Nuoret ovat lisäksi omaksuneet vahvasti suomalaisen yhteiskunnan palkkatyökeskeisen ajattelutavan, jossa kouluttautumisella ja yhteiskuntakelpoisuudella – esimerkiksi tulevana veronmaksajana – on suuri painoarvo (Ågren et al. 2020; Ågren 2021; Honkatukia et al. 2020). Tämä ajattelutapa, joka painottaa kouluttautumisen ja työllistymisen merkitystä, heijastuu vahvasti myös nuorten koulupudokkuuteen ja siitä johtuvaan mahdolliseen syrjäytymiseen. Työelämään ja etenkin perinteiseen palkkatyöhön liittyvän lisääntyvän epävarmuuden sekä ammatillisen koulutuksen itseohjautuvuuden vaatimukset voivat johtaa koulutuksen keskeytymiseen ja syrjäytymiseen (Souto, 2014; Mäkinen, 2016; Ågren & Rättilä, 2020). Näistä vaatimuksista aiheutuvat paineet kuormittavat erityisesti niitä nuoria, jotka ovat muutenkin epävarmassa asemassa työmarkkinoilla – kuten maahanmuuttajataustaisia tai jo lähtökohtaisesti erilaisten haasteiden kanssa kamppailevia nuoria (Tokola et al. 2019; Rikala 2020; Rättilä et al. 2021; Tokola et al. 2019).

Nuoret haluavat kokea itsensä merkitykselliseksi ja tärkeäksi osaksi yhteiskuntaa (Ågren 2021; Honkatukia et al. 2020). Koulupudokkuuden ja siitä johtuvan yhteiskunnallisen syrjäytymisen ehkäisyssä on oleellista keskittää keskustelu ja toimenpiteiden laatiminen nuorten koulutuksen ja työelämän siirtymän tehostamisen sijaan ohjauksen lisäämiseen, siirtymien joustavoittamiseen sekä nuorten valintojen tukemiseen ja sitä kautta nuoriin kohdistuvien paineiden keventämiseen (Haapakorva et al. 2018; Niemi & Jahnukainen 2018). Lisäksi yhteiskunnallista keskustelua olisi kestävä yhteiskunnan rakentamisen näkökulmasta tärkeää käydä siitä, millaista osallisuutta nuorilta odotetaan ja millaisia mahdollisuuksia nuorilla on täyttää heille asetettuja velvollisuuksia ja vastuita (Nikunen 2017). Kestävä yhteiskunnan rakentamisen kannalta on tärkeää kuulla nuorten omia näkemyksiä koulupudokkuudesta ja syrjäytymisestä sekä tulevaisuutta luotsaavista toimintamalleista, joihin nuoret voivat sitoutua (Ågren et al. 2021; Tolonen & Aapola-Kari 2021).

3.4.4. Naisten työllisyysasteen nostaminen

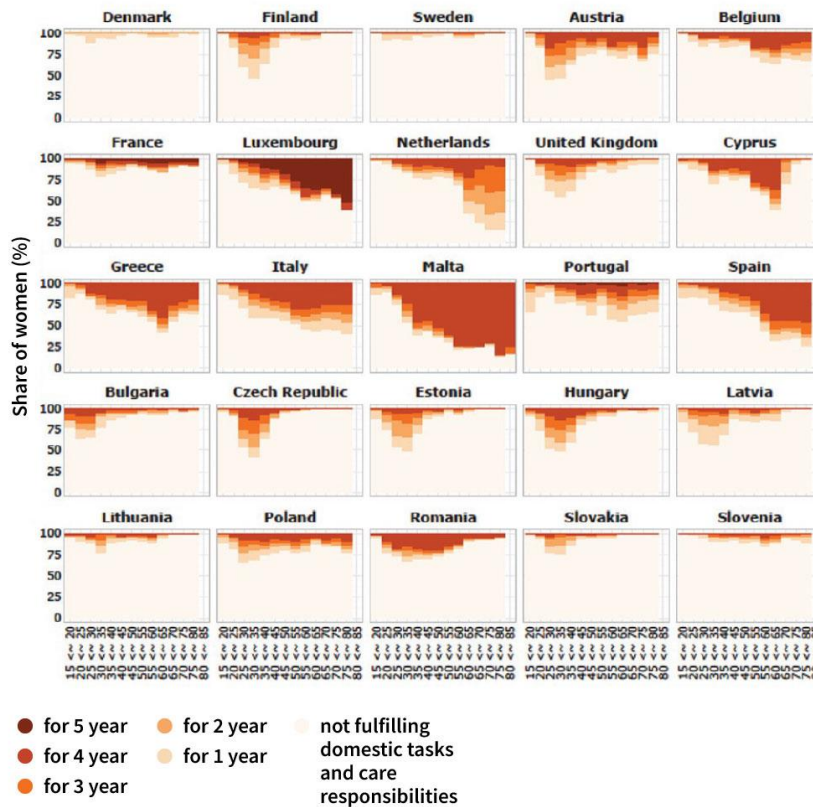
Olli Kangas, ohjelmajohtaja, Tasa-arvoinen yhteiskunta (EQUA) -ohjelma

Naisten työhön osallistuminen Suomessa poikkeaa muista Pohjoismaista. Skandinavian maissa hoitovelvoitteiden vuoksi kotona oleminen on suhteellisen vähäistä. Suomessa sen sijaan ollaan poissa työmarkkinoilta hoitamassa kodinhoidontuella pieniä lapsia. Etelä- ja Keski-Euroopassa taas naisten hoitovelvoitteet ja työssä poissaolojaksot lisääntyvät ja pidentyvät iän myötä.

Suomalaisen perhepolitiikan erikoisuus on kotihoidontuki, joka on rahallinen korvaus vanhemmille siitä, että lapsi ei käytä julkisia päivähoitopalveluita. Kotihoidontuella voi olla syntyvyyttä edistäviä vaikutuksia, mutta sillä on ennen muuta vaikutuksia äitien työssäkäyntiasteeseen. Äitien työssäkäyntiaste on Suomessa matalampi kuin muissa Pohjoismaissa. Esimerkiksi siinä missä Ruotsissa alle 3-vuotiaitten lasten äitien työllisyysaste on 70–80 prosenttia, on vastaava prosenttiosuus Suomessa 50 prosenttia. Suomessa lähes kaikki perheet käyttävät kotihoidontukea. Tuen käyttö on vahvasti sukupuolisidonnaista. Tuen käyttäjistä 92 prosenttia on naisia (Findikaattori 2021). Myös sosioekonominen asema vaikuttaa käytetyn tuen keston. Kouluttamattomilla ja pienituloisilla äideillä hoitajaksot ovat pitkiä. Sama pätee yksinhuoltajaäiteihin, joilla kotihoidon jaksot ovat pidempiä kuin puolisoisilla äideillä (Haataja 2018).

Kuvassa 6 (Kangas et al. 2020) on esitetty hoivavelvoitteisiin liittyvät työstä poissaolot poissaolon keston ja naisen iän mukaan. Kuvasta ilmenee, että Suomi poikkeaa esimerkiksi Ruotsista ja Tanskasta, joissa hoivavelvoitteiden vaikutus työelämään on varsin pieni. Suomessa sen sijaan hoivavelvoitteet näkyvät 20–40-vuotiaiden ikäluokissa. Samankaltainen trendi näyttäisi olevan myös Tšekissä, Unkarissa, Virossa ja Latviassa. Monissa Etelä-Euroopan maissa poissaolojaksot ovat pitempiä ja usein ne johtavat myös pysyvään syrjäytymiseen työelämästä. Suomessa jaksot ovat em. maihin nähden lyhyempiä. Itse asiassa vanhempien lasten äitien työllisyysaste on samaa korkeaa luokkaa kuin Ruotsissa.

Kuva 6. Naisten hoivavelvoitteisiin liittyvät työstä poissaolojaksot keston ja iän mukaan eräissä EU-maissa (Kangas et al. 2020).

Kuvasta 6 nähtävä ero Suomen ja toisaalta Ruotsin ja Tanskan välillä johtuu suomalaisesta kotihoidontuesta, jollaista etuutta Ruotsissa ja Tanskassa ei ole. Suomalaisessa perhepoliittisessa keskustelussa on esitetty kotihoidontuen keston lyhentämistä tai jopa sen poistamista kokonaan. Kotihoidontuen lyhentäminen tai poistaminen ei kuitenkaan ole mikään patenttiratkaisu sen kummemmin naisten työllisyyden kuin syntyvyyden kannaltakaan. Molemmat mainitut seikat edellyttävät laajamittaisempia yhteiskuntapolitiittisia uudistuksia (katso jakso 2.5). Esimerkiksi käy naapurimaa Ruotsi, jossa kunnallinen kotihoidontuki tuli voimaan 2008. Kahdeksan vuotta myöhemmin kotihoidontuki lakkautettiin, mutta samalla tehtiin joukko muita perhevapaajärjestelmää ja työpoliittikka koskevia uudistuksia, joiden tarkoituksen oli vahvistaa tasa-arvoista vanhemmuutta, perhe- ja työelämää (Socialförsäkringsutskottets betänkande 2015/16:SfU8).

3.4.5. Ikääntyneiden ja osatyökykyisten työllisyyden parantaminen

Jenni Blomgren, Eriarvoisuuden torjuminen niukkuuden aikana (TITA) -hanke

Työkyvyttömyyden riskiä kasvattavat heikentynyt terveydentila, ikääntyminen, matala koulutus, matala ammattiasema, työttömyys, perhetausta, fyysinen ja psykososiaalinen työympäristö sekä elintavat ja materiaaliset elinolot. Keskeinen ja työkyvyttömyyseläkitymistä ennustava tekijä on sairauspäivärahauden alkaminen ja erityisesti sen pitkittyminen etenkin yli 180 maksupäivän pituiseksi. Sairauspäivärahauden pitkittyessä erilaiset interventiot voivat kääntää suunnan eläkkeen sijasta takaisin kohden työelämää, mikäli hoito, lääkinnällinen kuntoutus ja ammatillinen kuntoutus ovat hyödynnettävissä mahdollisimman varhaisessa vaiheessa.

Useiden tutkimusten mukaan keskeisiä työkyvyttömyyseläkkeelle siirtymisen riskiä kasvattavia tekijöitä ovat heikentynyt terveydentila, ikääntyminen, matala koulutus, matala ammattiasema ja työttömyys. Eläkeriskiin vaikuttavat myös mm. fyysinen ja psykososiaalinen työympäristö sekä elintavat ja materiaaliset elinolot. Laajemmin tekijät, jotka ovat yhteydessä terveyteen, ovat yhteydessä myös työ- ja toimintakykyyn ja sitä kautta työkyvyttömyyseläkkeelle siirtymiseen. Työkyvyttömyyden käsitteessä ihmisen terveyttä ja toimintakykyä kuitenkin arvioidaan suhteessa työn vaatimuksiin.

Työkyvyn heikkeneminen on yleensä pitkä prosessi. Työkyvyn heikentyessä ensisijainen etuus on sairauspäiväraha, ja yleensä eläkkeelle voidaan siirtyä vasta noin vuoden mittaisen sairauspäivärahauden jälkeen. TITA-hankkeessa⁴ tehtyjen tutkimusten mukaan keskeinen ja työkyvyttömyyseläkitymistä ennustava tekijä on sairauspäivärahauden alkaminen ja erityisesti sen pitkittyminen etenkin yli 180 maksupäivän pituiseksi (Salonen et al. 2018; 2020a). Myös lyhyemmät päivärahaudet kuitenkin kasvattavat työkyvyttömyyseläkkeelle siirtymisen riskiä. Sairauspäivärahauden pitkittyessä erilaiset interventiot saattaisivat kääntää suunnan eläkkeen sijasta takaisin kohden työelämää. Passiivinen sairauspäivärahaus voi myötävaikuttaa terveyden heikentymiseen. Siksi hoito, lääkinnällinen kuntoutus ja ammatillinen kuntoutus olisi hyödynnettävä mahdollisimman varhaisessa vaiheessa.

Työkyvyttömyyseläkkeelle siirtymisen riski on erityisen korkea yhtäältä työttömillä, ja toisaalta työllisten joukosta suorittavassa työntekijäasemassa olevilla (Laaksonen & Blomgren 2020; Salonen et al. 2018). Työntekijäasemissa olevien korkeampaan eläkeriskiin voivat vaikuttaa yhtäältä raskaat työolot ja epäedullinen terveystkäyttäytyminen, mutta osin myös terveydellinen valikoituminen näihin ammattiasemiin. On huomattava, että kaikki työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyvät

⁴ Ks. lisää TITA-hankkeesta <https://blogit.utu.fi/tita/>.

eivät ole kiinnittyneet työelämään. Hyvin suurella osalla eläkkeelle siirtyvistä on merkittäväkin työttömyystaustaa (Laaksonen & Blomgren 2020). Ei ole selvää, missä määrin työttömyys itsessään aiheuttaa työkykyongelmia ja missä määrin työkykyongelmia kokevat valikoituvat työttömiksi. Työttömien työkykyä tukemalla voitaisiin kuitenkin vähentää myös työkyvyttömyyseläkkeelle siirtymistä. Tämä vaatisi esimerkiksi työttömien aktivointia käyttämään oikeuttaan kunnallisiin terveystarkastuksiin, aktiivista seurantaan työttömien sairauspäiväraha-ajan aikana sekä työkykyosaamisen lisäämistä edelleen julkisessa perusterveydenhuollossa.

Myös perhetausta vaikuttaa eläkerisktiin. Nuorilla aikuisilla sekä oma matala koulutus että vanhempien matala koulutus ja pienet tulot nostivat työkyvyttömyyseläkkeelle siirtymisen riskiä verrattuna niihin nuoriin, joilla oli korkeampi oma tai vanhempien sosioekonominen asema. Ilmiö liittyy yleisempään terveyden sosioekonomiseen periytymiseen. (Salonen 2019.)

Merkitystä on myös fyysisellä ja psykososiaalisella työympäristöllä. Passiivisissa työtehtävissä oleminen (matalat työn vaatimukset yhdistettynä vähäisiin vaikutusmahdollisuuksiin) lisäsi odotettujen työkyvyttömyyspäivien määrää (Salonen et al. 2020b). Työkyvyttömyyspäiviä oli vähemmän ja siten eläkkeelle siirtymisen riski pienempi ns. aktiivisissa ammateissa, joissa työntekijällä oli vaikutusmahdollisuuksia työhönsä ja sopivasti vastuuta. Työn psykososiaalisen ympäristön muokkaaminen lisäämällä työntekijöiden autonomiaa ja vaikutusmahdollisuuksia voi pienentää myös työkyvyttömyyseläkeriskiä.

4. Alueelliset muutokset

Suomi on harvaan asuttu maa, joka on lisäksi jakaantunut 309 kuntaan, joiden vastuulla on lukuisia kuntalaisten hyvinvointiin vaikuttavia tehtäviä. Kunnat ja alueet ovat kuitenkin hyvin erilaisessa tilanteessa mitä tulee taloudellisiin resursseihin, väestöpohjaan ja mahdollisuuksiin tarjota palveluita tasavertaisesti kaikille. Tässä luvussa näkökulma on alueellinen. Aluksi tarkastellaan alueellista väestömuutosta yleensä. Seuraavaksi analyysiä täsmennetään sosioekonomisiin muutoksiin. Tämän jälkeen pohditaan väestömuutosten aiheuttamia muutoksia palvelutarpeissa ja mahdollisuuksia korjata syntyviä ongelmia.

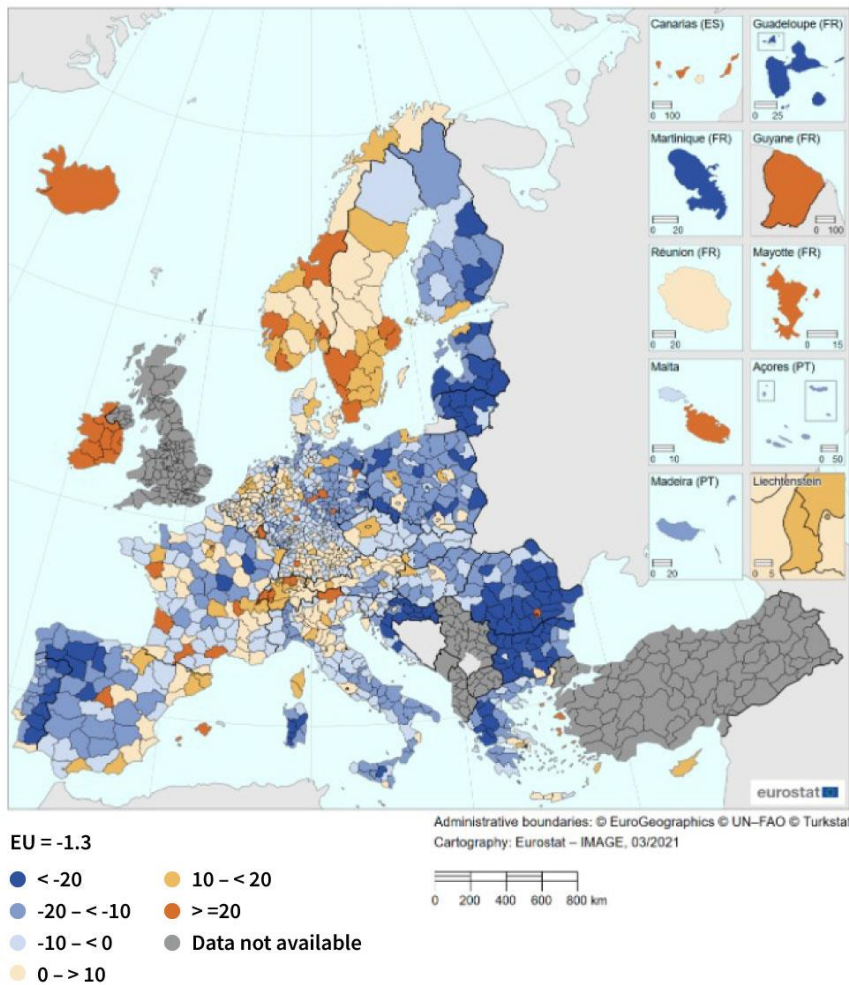
4.1. Alueelliset väestömuutokset Euroopassa

Olli Kangas, ohjelmajohtaja, Tasa-arvoinen yhteiskunta (EQUA) -ohjelma

Suomi kuuluu niihin maihin, joissa väestö vanhenee nopeasti. Suomen uhkana on myös väestökato. Siinä missä muissa Pohjoismaissa ennakoitaan väestön tuntuva kasvua vuoteen 2100 mennessä, Suomen väestön ennustetaan vähenevän merkittävästi. Tällä hetkellä suuri osa Suomen kunnista on muuttotappiokuntia.

Suomen demografiset ongelmat eivät ole mitenkään ainutlaatuisia. Kaikissa Euroopan maissa on tapahtumassa väestön vanhenemiseen liittyviä muutoksia. Suomen kehitys on kuitenkin useimpiin muihin maihin verrattuna nopeampi ja tulee aiemmin (Eurostat, 2021a). Oheisessa kuvassa 7 on esitetty eri Euroopan alueiden (NUT-3 taso) väestömuutokset vuodesta 2019 vuoteen 2050.

Kuva 7. Alueelliset väestömuutokset vuodesta 2019 vuoteen 2050 (%) (Eurostat 2021b).

Suomi kuuluu eurooppalaiseen periferiaan, jonka useimmat alueet ovat selviä väestötappioalueita. Vain Uudenmaan alueella ja Ahvenanmaalla väestö kasvaa. Suomen kaltainen kehitys on havaittavissa entisissä socialistissa maissa ja Etelä-Euroopan reuna-alueilla. Suomi poikkeaa selvästi muista Pohjoismaista, joissa maahanmuutto on voimakasta. Tällä hetkellä Suomen (5.5 miljoonaa), Norjan (5.4 miljoonaa) ja Tanskan (5.8 miljoonaa) väestömäärissä ei ole merkittäviä eroja. Sen sijaan Ruotsi (10 miljoonaa) on väestömäärältään muita Pohjoismaita suurempi. Vuoteen 2100 ulottuvien ennusteiden mukaan Suomen väkiluku laskee lähes miljoonalla. Samalla ajanjaksolla Ruotsin väestön ennustetaan lisääntyvän runsaalla kolmella miljoonalla, Norjan parilla miljoonalla ja Tanskan vajaalla miljoonalla (Eurostat 2021a). Läntisiin naapurimaihin verrattuna Suomi on kuihtumisen kierteessä.

4.2. Alueelliset muutokset Suomessa

Olli Kangas, ohjelmajohtaja, Tasa-arvoinen yhteiskunta (EQUA) -ohjelma

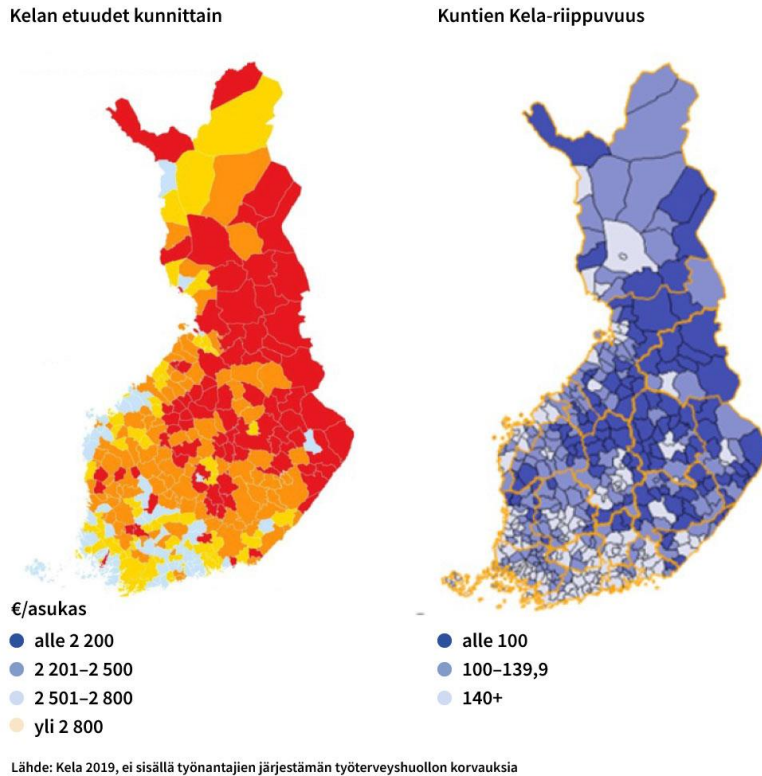
Väestön määrällisten muutosten lisäksi Suomen eri alueet eriytyvät koulutusasteen mukaan. Korkea-asteen koulutuksen saaneiden osuus on kasvanut kaupungeissa. Harvaan asutulla maaseudulla koulutusrakenne sen sijaan on painottunut keskiasteen koulutuksen saaneisiin. Etelä-Suomessa noin viidesosa ihmisistä on eläkeläisiä, muussa maassa jopa kolmasosa. Väestörakenteen muutokset vaikuttavat alueellisiin terveyseroihin ja terveydenhuollon ja hoivan palvelujen tarpeeseen.

Väestön ikääntyminen aiheuttaa eri asteisia ongelmia kunnissa eri puolilla Suomea. Ongelmia voidaan havainnollistaa väestöllisellä huoltosuhteella, joka kuvaa ei-työikäisten ja työikäisten määrien suhdetta, ts. kuinka monta ei-työikäistä on kutakin työikäistä kohti.

Maakunnittain tarkasteltuna väestöllinen huoltosuhte⁵ vuonna 2020 oli paras Uudenmaan maakunnassa (52 prosenttia), jossa väestöstä yli 65-vuotiaita on 'vain' 26 prosenttia. Huoltosuhte on huonoin Etelä-Savossa (79 prosenttia) ja Kainuussa (75 prosenttia), joissa maakunnissa yli 65-vuotiaitten osuudet ovat 46 ja 42 prosenttia. Kuntien väliset erot ovat suuret ja vaihtelevat Helsingin 47 prosentista Kaskisen 112 prosenttiin. Yli 65-vuotiaita näissä kunnissa on 22 ja 59 prosenttia. (Kuntaliitto 2021.) Väestön ikärakenteella on luonnollisesti vaikutuksensa kunnan ja kuntalaisten tulorakenteeseen. Monissa muuttotappiokunnissa, joissa huoltosuhte on heikko, erilaiset tulonsiirrot muodostavat merkittävän osan kunnan ja kuntalaisten tuloista (kuva 8).

⁵ Väestöllinen huoltosuhte kertoo, kuinka monta ei-työikäistä on kutakin työikäistä kohti jollakin määritellyllä alueella tai koko maassa.

Kuva 8. Kuntien saamat Kelan etuudet euroina asukasta kohden ja kuntien 'Kela-riippuvuus' 2018 (Kela 2019).

Itä- ja Koillis-Suomessa sekä Käsivarren Lapissa Kelan etuuksia maksetaan eniten asukasta kohden, vähiten Etelä- ja Lounais-Suomessa sekä Etelä-Pohjanmaan ruotsinkielisellä rannikkoseudulla (vasemmanpuoleinen kuva). Oikeanpuoleinen kuva puolestaan ilmentää kuntien ns. Kela-riippuvuutta. Kela-riippuvuus osoittaa, kuinka paljon kunnassa on maksettu erilaisia Kelan etuuksia henkeä kohti suhteessa kunnallisveron tuottoon asukasta kohti. Kun luku on 100, etuuksia on saatu yhtä paljon kuin kunnallisveroja on maksettu. Sitä suurempi luku ilmentää, että Kela-perusteiset tulonsiirrot ovat kunnallisveron tuottoa suurempia. Vastaavasti alle sadan jäävä luku ilmentää verotulojen olevan Kelan tulonsiirtoja suurempia. Etelä- ja Lounais-Suomi sekä kaupunkimaiset kasvukeskukset muuallakin maassa ovat keskimääräistä vähemmän Kela-riippuvaisia.

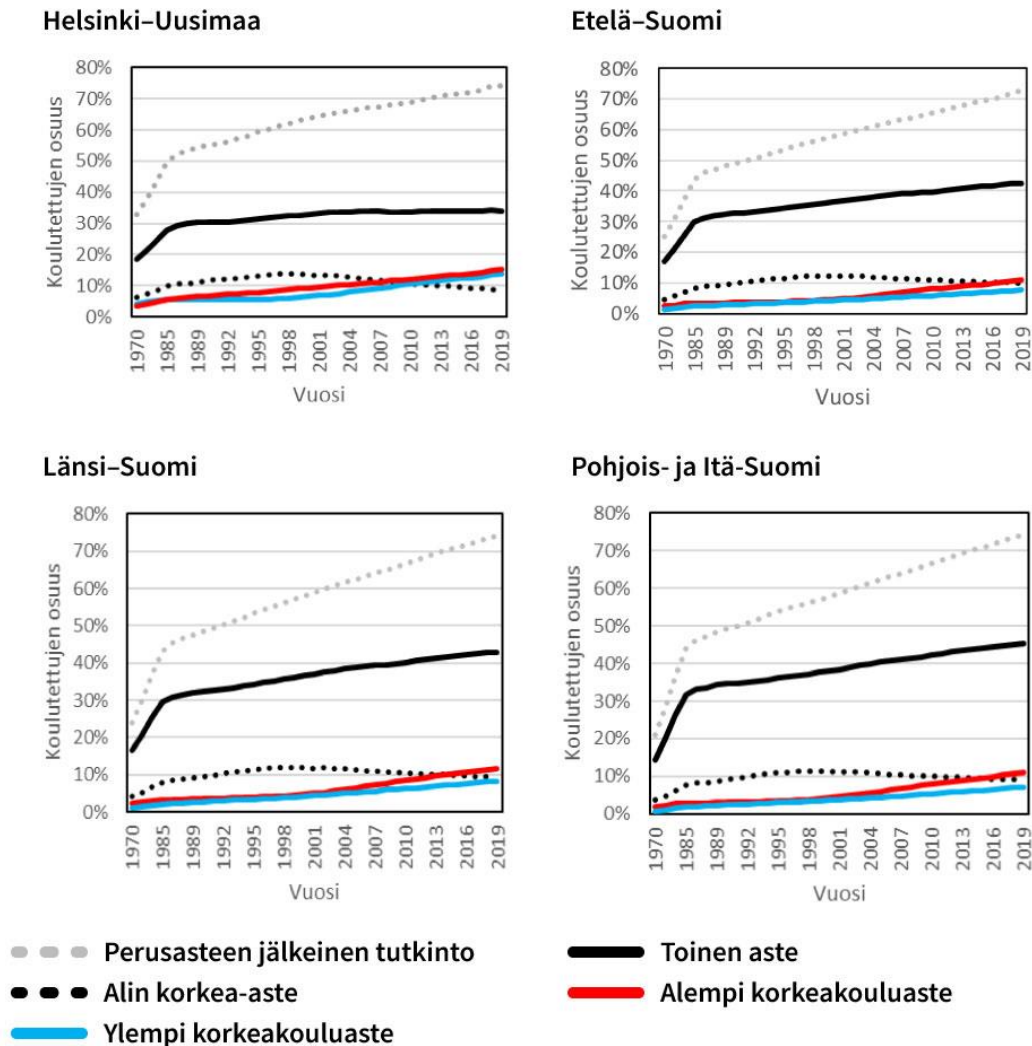
4.3. Koulutuksen ja sosiaalisen aseman alueellinen jakaantuminen

Esa Karonen, Eriarvoisuuden torjuminen niukkuuden aikana (TITA) -hanke

Kokonaisuudessaan koulutettujen määrä on noussut jokaisen suuralueen kaikissa koulutustasoissa. Väestön koulutustaso on parantunut. Koulutusjärjestelmän avoimuus näyttää pienentävän ihmisten välisiä sosioekonomisen liikkuvuuden eroja. Etelä-Suomen sosioekonomisen aseman aluerakenne eriytyy muusta maasta ammattirakenteen ja eläkeläisten määrän osalta.

Sosiaalisen aseman muutosta voidaan tarkastella väestön koulutusrakenteen muutosten sekä sosioekonomisen liikkuvuuden näkökulmasta. Alueellisesti tarkasteltuna väestön koulutustason muutokset ovat lähes identtisiä. Kokonaisuudessaan koulutettujen määrä on noussut jokaisen suuralueen kaikissa koulutustasoissa (kuva 9; Tilastokeskus 2020a). Merkittävin tutkintomäärien kasvu löytyy toiseen asteen koulutettujen piiristä, missä se on noussut alueesta riippuen noin 20 prosenttiyksikköä mittausajanjaksolla 1970-2019. Lisäksi korkeakoulutettujen osuus on noussut etenkin kandidaatti- ja maisteritason piirissä, joskin ammattikorkeakoulutuksen määrä on laskenut esimerkiksi 2000-luvun alusta noin neljä prosenttiyksikköä. Maisteritason koulutuksen saaneita on jo puolet enemmän kuin vuosituhanen alusta mitattuna, noin 10–15 prosenttia koulutetuista. Korkeakoulutuksen määrän kasvuun kontribuoi korkeakoulutuspaikkojen määrän kasvu.

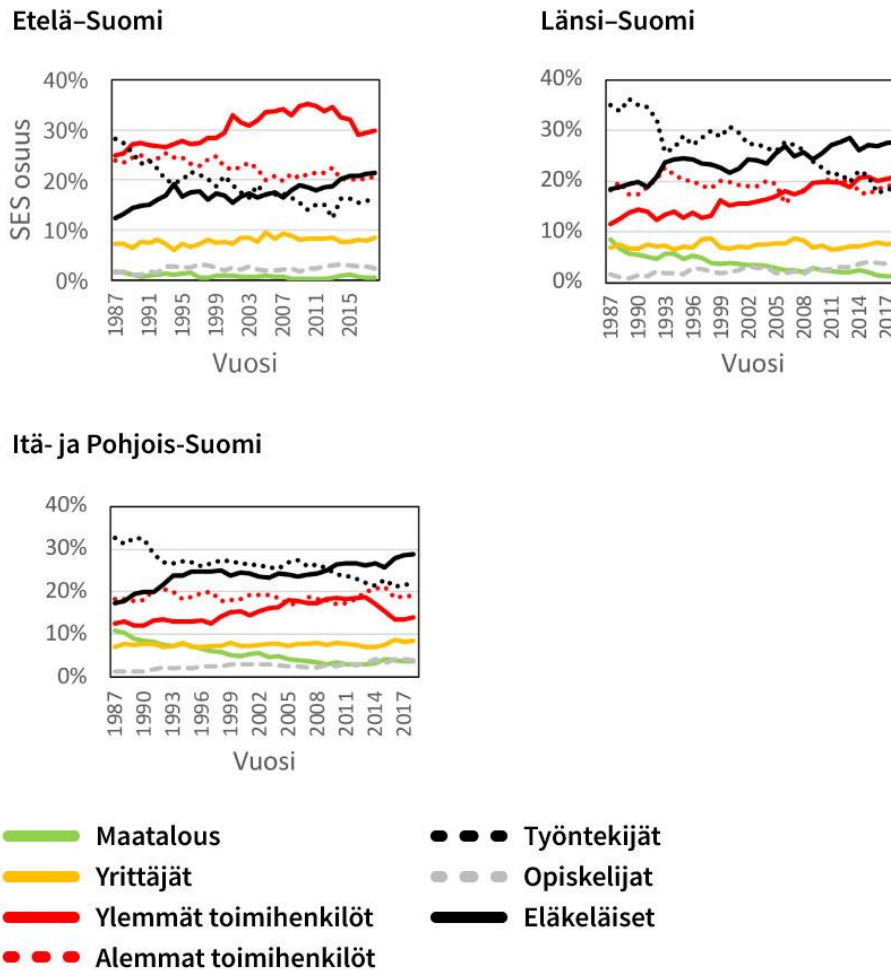
Kuva 9. Väestön koulutusasteen osuus suuralueittain, 1970-2019⁶
(Tilastokeskus 2004 ja 2021a).

Toinen yleinen tekijä on koulutuksen liikkuvuus, josta aiempi tutkimus osoittaa, että väestön koulutustaso on parantunut. Liikkuvuuden painopiste on miehillä muuttunut sosiaalisen aseman ylisukupolisesta paranemisesta ylös- ja alaspäin liikkuvuuden tasoittumiseen. Naisilla liikkuvuuden painopiste on sen sijaan siirtynyt ylöspäin liikkuvuuteen. Aiemman tutkimuksen valossa voidaan sanoa, että liikkuvuus lisääntyy maltillisella tahdilla viitaten Suomen muuttuvan aiempaa avoimemmaksi yhteiskunnaksi (Erola 2009). Toisin sanoen, koulutusjärjestelmän avoimuus näyttää pienentävän ihmisten välisiä sosioekonomisen liikkuvuuden eroja.

⁶ Tässä luvussa olevat kuvat on tehty suuraluemuuttujan mukaan, joka vastaa Euroopan unionin NUTS2-alueitasoa (Tilastokeskus 2016). Huomion arvoista on, että kuvan 9 suuraluejakoa on tyypistetty yhdistämällä Itä- ja Pohjois-Suomi toisiinsa tilastoaineiston harmonisoimiseksi luokitusavainten muuttuessa. Indikaattoreiksi on valittu Tilastokeskuksen käyttämät muuttujat, jotka mittaavat sosioekonomista asemaa (Tilastokeskus 1989) ja koulutustasoa (Tilastokeskus 2004).

Kuva 10. Kotitalouksien sosioekonominen asema suuralueittain 1987 –2018 (Tilastokeskus 1989 ja 2021b).

Sosioekonomisen aseman aluerakennetta tarkastellessa havaitaan nopeasti Etelä-Suomen eriytyminen muusta maasta (ks. kuva 10). Alueiden välillä vallitsee selvä jako ns. valko- ja sinikaulusammatteihin. Etelä-Suomen alueella korostuu etenkin ylemmän toimihenkilöprofessioiden osuus, joka on korkea muihin suuralueisiin verrattuna. Työntekijöiden osuus on sen sijaan laskenut tasaisesti, mikä todennäköisesti on yhteydessä toimihenkilöosuuskasvun kanssa ja korreloi väestön koulutustason kasvun sekä muuttuvien työmarkkinoiden kanssa.

Toinen merkittävä muutos on tapahtunut väestön ikääntymisessä, joka näkyy eläkeläisten osuuden nousuna. Ero on huomattava alueiden välillä, sillä Etelä-Suomessa noin viidesosa ihmisistä on eläkeläisiä ja muussa maassa jopa kolmasosa. Eläkeläisten suuri osuus on noussut huoltosuhteen kiristymisen vuoksi alueelliseksi huolenaiheeksi niin terveydenhuoltopalveluiden kuormittumisen kuin työvoiman riittävyyden näkökulmasta. Yrittäjyys on pysynyt varsin vakaana koko mittausajanjaksolla kaikilla suuralueilla. (kuva 10, Tilastokeskus 2020b; 2020c).

4.4. Sosiaali- ja terveystalveluiden alueellinen jakaantuminen

Kristiina Manderbacka, Markku Satokangas, Sonja Lumme, Tiina Lankila, Harri Antikainen ja Tiina Laatikainen, Parempi tietopohja ja palvelujen optimointi sosiaali- ja terveydenhuollon palvelurakennemuudistuksen tueksi (IMPRO) -hanke⁷

Ehtyvä väestö aiheuttaa ongelmia erilaisten kuntapalveluiden tuottamiselle. Samalla kun alueet eriytyvät koulutuksen ja sosiaalisen aseman mukaan, ne eriytyvät myös palveluiden tarpeen ja saatavuuden mukaan.

Harveneva ja vanheneva väestö aiheuttaa ongelmia myös kunnallisille sosiaali- ja terveystalveluille. Yksi ulottuvuus on työvoiman riittävyys. Toinen on palvelujen saatavuus harvaan asutuilla seuduilla. Väestörakenteen muutokset vaikuttavat myös alueellisiin terveyseroihin ja perusterveydenhuollon palvelujen tarpeeseen. Suomen alueellisen kehityksen tärkeimpiä moottoreita ovat väestön ikääntyminen, syntyvyyden lasku, maahanmuutto, kaupungistuminen ja väestön yleisen koulutustason nousu. Väestörakenteen muutoksissa on selvää alueellista eriytymistä ja harvaan asutun maaseudun kehitys poikkeaa muiden alueiden kehityksestä. Nettomuutto on viimeisten 20 vuoden ajan suuntautunut nuorilla aikuisilla (15–29-vuotiaat) kaupunkeihin ja pois harvaan asutulta maaseudulta, kun taas työikäisillä nettomuutto näyttää pysyneen 1990-luvun puolivälistä nollassa kaikissa kuntatyypeissä. (Manderbacka et al. 2019.)

Väestörakenteessa näkyy myös ulkomaalaistaustaisen väestön kasvava osuus, sillä ulkomailta muuttavat ovat ikä- ja perherakenteeltaan toisenlaisia kuin ns. kantaväestö. Osuus vaihtelee selvästi eri alueiden välillä. Eniten ulkomaalaistaustaisia oli vuoden 2017 lopussa Uudellamaalla (13 prosenttia) ja Ahvenanmaalla (lähes 15 prosenttia), vähiten Etelä-, Keski- ja Pohjois-Pohjanmaalla sekä Kainuun, Pohjois-Savon ja Lapin maakunnissa (alle 3 prosenttia). Myös nuorten aikuisten ja työikäisten maahanmuutto on suuntautunut ennen kaikkea kaupunkeihin. (Manderbacka et al. 2019.)

Samanaikaisesti kun koulutustaso on kasvanut, se näyttää eriytyneen kuntatyyppin mukaan. Korkea-asteen koulutuksen saaneiden osuus on kasvanut voimakkaasti kaupungeissa ja kaupunkien läheisellä maaseudulla. Harvaan asutulla maaseudulla koulutus rakenne on painottunut pikemmin keskiasteen koulutuksen saaneisiin. Osittain tämä ilmiö liittyy ikärakenteen eriytymiseen eri kuntatyypeissä. Näiden muutosten kerrannaisvaikutukset näkyvät alueellisesti: koulutettu väestö keskittyy kaupunkialueille ja niiden ympäristöön, kun taas maaseudulla koulutustaso on keskimäärin matalampi. Väestörakenne heijastuu huoltosuhteeseen, joka vaihtelee

⁷ Kristiina Manderbacka, Markku Satokangas, Sonja Lumme, Tiina Lankila, Harri Antikainen ja Tiina Laatikainen IMPRO-hankkeesta ovat kirjoittaneet kaikki luvun 4.4. alaluvut.

alueittain selvästi. Erityisesti työikäinen väestö ja työpaikat keskittyvät yhä selvemmin suuriin kasvukeskuksiin. (Manderbacka et al. 2019.)

4.4.1. Palveluiden tarpeen ja tarjonnan alueelliset erot

Suomessa on varsin suuret väestöryhmien väliset terveyserot. Terveyserot ovat suuret myös Suomen eri alueiden välillä. Epäsuhtainen aluekehitys ja sen erilaiset seurausvaikutukset vaarantavat perusoikeuksien – palvelujen saatavuuden ja laadun yhdenvertaisuus asuinpaikasta riippumatta – toteutumisen. Ongelman hoitaminen edellyttää kaikkien hallinnonalojen yhteisiä ponnistuksia.

Suomessa on kansainvälisesti katsottuna ja useilla mittareilla tarkasteltuna suuria väestöryhmien välisiä terveyseroja. Alueellisesti väestön terveydentila on muita huonompi Itä- ja Pohjois-Suomessa asuvilla. Tämän lisäksi terveyserot ovat erityisen selviä sosioekonomisen aseman, kuten tulotason tai koulutuksen sekä työmarkkina-aseman mukaan. Sosioekonomisia terveyseroja havaitaan kaikissa maakunnissa ja nämä erot vaihtelevat myös maakuntien välillä ja sisällä. Palvelujen tarve onkin harvaan asutulla maaseudulla suurempi kuin muilla alueilla, sillä väestö on entistä iäkkäämpää ja sairaampaa väestömuutoksista johtuen. Tätä kuvaa myös THL:n sairastavuusindeksin arvon portaittainen kasvu kaupunkimaisista kunnista harvaan asutulle maaseudulle (tieto vuodelta 2015). Myös työkyvyttömyyseläkkeellä olevista työikäisistä ja eläkeikäisistä eläkkeensaajien hoitotukea saaneiden osuudet olivat maaseutumaisissa kunnassa pääosin suurempia kuin kaupunkimaisissa kunnissa. Nämä tiedot viittaavat siihen, että näissä kunnissa terveydentila oli huono sekä työ- että eläkeikäisillä. Alueellinen eriytyminen näyttää myös vahvistuneen viimeisten 20 vuoden kuluessa. (Manderbacka et al. 2019.)

Palvelujärjestelmän kehittämisen haasteet ovat kahtalaisia. Itse palvelujärjestelmään liittyy haasteita, kuten aluevaihtelu palvelujen saavutettavuudessa ja palvelutarpeessa. Myös alueellisesta kehityksestä aiheutuu haasteita, joiden seurauksena maaseudun huoltosuhde heikkenee ja alueellinen eriytyminen kasvaa. Päätöksenteon kannalta tämä tarkoittaa sitä, että perusoikeuksien – palvelujen saatavuuden ja laadun yhdenvertaisuus asuinpaikasta riippumatta – toteutuminen edellyttää useiden hallinnonalojen yhteisiä ponnistuksia, kyse ei siis ole vain ratkaisuista, jotka olisivat yksin terveyssektorin toteutettavissa. Palvelujen kysynnän alueellisten erojen kaventaminen vaatii ainakin alue-, työ- ja koulutuspoliittisia toimia. (Manderbacka et al. 2019.)

Esimerkiksi terveyskeskuslääkäreitä on väestöön suhteutettuna harvaan asutulla maaseudulla enemmän kuin muilla alueilla. Terveyskeskuslääkärien muita alueita suurempi tiheys johtuu osin perusterveydenhuollon vuodeosastojen ylläpitämisestä.

Erikoissairaanhoidon vuodeosastojen käytössä ei nähdä vastaavaa alueellista eriytymistä. Lisäksi julkinen puoli tuottaa maaseudulla suuremman osan työterveyshuollosta kuin kaupungeissa, joskaan tästä ei ole käytettävissä kuntatasoista tietoa. Yksityisten palvelujen käyttö on sitä yleisempää, mitä kaupunkimaisempi kunta on kyseessä. Tämä näkyy Kelan korvauksia saaneiden asiakkaiden määrässä. Yksityisiä palveluita lukuun ottamatta kaikissa edellä mainituissa indikaattoreissa kuntatyyppin mukainen vaihtelu on suurinta harvaan asutuissa kunnissa. Se osoittaa, että harvaan asutut kunnat ovat keskenään hyvin erilaisia, joten pelkkä kuntatyyppin huomioon ottaminen ei ole riittävä palvelujen järjestämisen periaate silloin, kun paikalliset erityispiirteet halutaan ottaa toiminnan suunnittelun lähtökohdaksi. (Manderbacka et al. 2019.)

4.4.2. Väestön odotuksia palvelujärjestelmää uudistettaessa

Kuntalaiset odottavat toimivia peruspalveluita. Ongelmana on se, että Suomi on alueellisesti varsin suuri, mutta harvaan asuttu maa, jossa etäisyydet muodostavat suuren ongelman yhdenvertaisten palveluiden takaamiselle. Liikkuvilla palveluilla voi olla mahdollista parantaa palveluiden saavutettavuutta paikallisesti harvaan asutuilla ja syrjäisillä alueilla, esimerkiksi Pohjois-Suomessa.

FinSote 2018 -tutkimuksen mukaan väestö odottaa sosiaali- ja terveydenhuollon uudistamisessa palvelujen yhdenvertaista saatavuutta, sujuvia palveluja, joissa tieto liikkuu ammattilaisten välillä, sekä vahvoja peruspalveluja. Nämä ovat myös olleet pitkään uudistamistyön tavoitteita ja lähtökohtia. Erityisesti palvelujen yhdenvertaista saatavuutta ja peruspalveluiden vahvistamista arvostettiin laajasti eri väestöryhmissä. (Aalto et al. 2019.)

Helsingin yliopistollisen sairaalan alueella väestön määrä on kasvanut 1970-luvulta 2010-luvulle saakka, Kuopion yliopistollisen sairaalan alueella väestö on puolestaan vähentynyt ja muiden yliopistollisten sairaaloiden alueella pysynyt varsin tasaisena (Huotari et al. 2017). Manner-Suomessa lähes 70 prosenttia synnytysairaala potentiaalisesti tarvitsevasta väestöstä asuu alle 30 minuutin matkan etäisyydellä lähimmästä synnytysairaala, ja 0,5 prosenttia yli kahden tunnin matkan etäisyydellä. Heikoin saavutettavuus synnytysairaaloiden osalta on Pohjois-Suomessa (Huotari et al. 2020). Keskussairaalapalvelut ja ympärivuorokautinen päivystys ovat heikoimmin saavutettavissa suuressa osassa Lappia, Keski-Pohjanmaan itäpuoleisella alueella ja Itä-Suomessa lähellä rajaa. Terveysasemien ja apteekkien lukumäärään suhteutetuissa asukasluvuihin on selkeitä kunnittaisia eroja, palveluiden saatavuuden ollessa yleisesti kuitenkin hyvä. Vuoden 2016 tilanteessa, yksityisiä palvelutarjoajia (kokonaisvaltaiset terveystalot, työterveyslääkärit, lastenlääkärit) oli eniten Uudellamaalla, Pirkanmaalla ja Pohjois-

Pohjanmaalla, vähiten puolestaan Kainuussa ja Keski-Pohjanmaalla (Lankila et al. 2016). Vuoden 2016 tilanteessa Manner-Suomen mittakaavassa palvelutarjonnan (terveysasemat, apteekit ja yksityiset palvelutuottajat) päällekkäisyyttä tarkasteltaessa potentiaalisimmat mahdollisuudet palvelupisteiden yhdistämiselle olivat alueilla, joilla kysynnän näkökulmasta oli runsaasti palveluita saatavilla: Oulun eteläpuolinen Pohjois-Pohjanmaa, Etelä-Savon pohjois- ja keskialueet sekä Keski-Suomen pohjois- ja eteläosat (Lankila et al. 2016). Liikkuvilla palveluilla voi olla mahdollista parantaa palveluiden saavutettavuutta paikallisesti harvaan asutuilla ja syrjäisillä alueilla, esimerkiksi Pohjois-Suomessa (Lankila et al. 2016).

4.4.3. Terveydenhuolto ja eriarvoisuus

Perusterveydenhoidon onnistumisen mittarina käytetään usein ns. vältettävissä olevia sairaanhoitojaksoja (VOS). Miehillä, ikääntyvillä ja kasautuvasta huono-osaisuudesta (työttömyys, huonotuloisuus, sosiaalinen syrjäytyminen) kärsivillä näitä jaksuja on enemmän kuin nuoremmilla ja paremmissa sosioekonomisissa asemassa olevilla. VOS-jaksoissa on myös alueellisia eroja. VOS- esiintyvyys painottuu Pohjois-Suomen pieniin, maaseutukuntiin ja vähenee etelämmäksi tultaessa.

Perusterveydenhuollon (PTH) vältettävissä olevien sairaalahoitojaksojen mittaria (VOS-jaksoja) käytetään kansainvälisesti PTH:n laadun epäsuoran arvioinnin välineenä. VOS-jaksoja voidaan tarkastella joko yhtenä kokonaisuutena tai jaettuna kolmeen alaryhmään: akuutit, krooniset ja rokotuksin ehkäistävät jaksot (Manderbacka et al. 2019). Tutkimustulosten perusteella VOS-jaksojen esiintyvyys painottuu Suomessa jonkin verran miehiin ja lisääntyy selvästi ikääntymisen ja liitännäissairauksien myötä (Satokangas et al. 2021). Jaksoissa nähdään myös selvä tulogradientti, joka osoittaa, että hyväosaiset selviävät paremmin. Kasautuva huono-osaisuus lisää merkittävästi riskiä VOS-jaksojen esiintyvyyteen: erityisessä riskissä ovat henkilöt, jotka asuvat yksin, ovat matalasti koulutettuja ja elävät köyhyysrajan alapuolella (Lumme et al. 2020). Lisäksi VOS-jaksot ovat selvästi yhteydessä ylikuolleisuuteen (Partanen et al. 2020).

Kahden viime vuosikymmenen aikana kroonisten VOS-jaksojen väestöön suhteutettu esiintyvyys ja aluevaihtelu ovat vähentyneet – vastaavaa myönteistä kehitystä ei kuitenkaan ole tapahtunut akuuteissa ja rokotuksin ehkäistävissä VOS-jaksoissa (Satokangas et al. 2019). Alueellisesti VOS-jaksojen esiintyvyys painottuu Pohjois-Suomen pieniin, maaseutumaisiin kuntiin ja vähenee etelämmäksi tultaessa. Korkeiden VOS-jaksojen alueilla väestön sairastavuus, PTH-vuodeosastojaksojen määrät ja erikoissairaanhoidon (ESH) vuodeosastohoitopäivien määrät ovat korkeita. VOS-jaksojen alueelliset erot Suomessa selittyvät sekä yksilötason sosioekonomisella asemalla ja terveydentilalla (neljännes aluevaihtelusta) että alueen sairastavuudella ja terveydenhuollon järjestämistä kuvaavilla tekijöillä (kolmannes) (Satokangas et al. 2021). Myös VOS-jaksoihin liittyvässä ylikuolleisuudessa nähdään jonkin verran alueellisia eroja, mikä saattaa heijastella esimerkiksi alueellisesti eriäviä kriteereitä vuodeosastohoitoon ottamiselle (Partanen et al. 2020).

VOS-jaksot näyttäisivät kuvaavan terveydenhuollon kahtiajakautumista harvaan asutun maaseudun ja kaupunkialueiden välillä. Erityisesti harvaan asutulla maaseudulla, jossa väestön sairastavuus on korkeaa, pitkiä etäisyyksiä erikoissairaanhoitoon kompensoidaan hoitamalla potilaita perusterveydenhuollon vuodeosastoilla. Tämä kahtiajakautuminen osaltaan sekoittaa perusterveydenhuollon laadun arviointia VOS-jaksojen avulla.

Se, miten haasteisiin vastataan, on aika hyvin huomioitu tulevaisuuden sote-keskusohjelmassa, esimerkiksi Covid-pandemian vauhdittama digipalveluiden voimakas kehittäminen, integraation ja moniammatillisen työn lisääminen sekä väestöryhmien tarpeiden mukainen segmentointi. On tärkeää arvioida millaiset palvelut tulisi tuottaa lähipalveluina ja millaisissa palveluissa saatavuus ja saavutettavuus ovat riittäviä myös palveluja keskittämällä. Tällä on suuri merkitys myös ammattitaitoisen henkilöstön riittävyyden näkökulmasta.

Alueiden sosioekonomiseen rakenteeseen liittyvistä eroista hoidon toteutumisessa voidaan esimerkkinä käyttää tutkimustietoa Siun soten alueelta.

Esimerkkipotilasryhmänä on tyyppin 2 diabetesta sairastavia potilaita, joiden hoidossa säännölliset seurantakäynnit ovat merkityksellisiä hyvän hoidon toteutumisen näkökulmasta. Alueen työttömyysaste on yhteydessä seurantakäyntien toteutumiseen siten, että korkeamman työllisyyden alueilla seurantakäyntien toteutumisen todennäköisyys oli suurempaa. Tämä todennäköisesti selittyy osittain työterveyshuollon tarjoamista lisäpalveluista asiakkaille ja aktiivisesta roolista pitkäaikaissairauksien seurantakäyntien toteuttamisessa. Hyvän hoitotasapainon saavuttaminen sen sijaan oli parempaa korkeamman tulotason ja koulutustason alueilla (Sikiö et al. 2014). Etäisyys lähimpään terveydenhuollon toimipisteeseen ei puolestaan ollut yhteydessä kumpaankaan tutkittuun hoidon toteutumisen indikaattoriin (seurantakäyntien toteutuminen, pitkäaikaissokeritaso (HbA1c)) (Toivakka et al. 2015). Etäisyydellä ei siis ollut vaikutusta suunniteltuihin pitkäaikaissairauksien seurantakäynteihin Siun soten kaltaisella alueella, jossa tyyppin 2 diabetesta sairastavilla potilailla pisin matka lähimpään terveydenhuollon toimipisteeseen oli hieman yli 90 km. Todennäköisesti suunnitellut, harvoin toteutuvat seurantakäynnit eivät ole erityisen riippuvaisia etäisyydestä.

4.5. Digitaaliset ratkaisut edellyttävät tukea niiden käyttöön

Paula Saikkonen ja Minna Van Gerven, Kansalaisuuden kuilut ja kuplat (BIBU) -hanke

Eri alueiden väestöllinen ja terveydellinen kehitys on erityisen suuri ongelma Suomen kaltaisessa harvan asutuksen ja pitkien etäisyyksien maassa. Sosiaali-, terveys ja muihin palveluihin liittyy suuria etäisyyksien hallinnan ongelmia. Suuria toiveita asetetaan erilaisille digitalisaation avaamille mahdollisuuksille tuottaa etäpalveluita. Etäpalvelut ovat monille toimiva vaihtoehto. Ongelmallista etäpalveluihin siirtyminen on niiden kannalta, joilta puuttuvat sekä tarvittavat välineet että taito käyttää etäpalveluissa tarvittavia välineitä. Ongelma on suurin kaikkein haavoittuvimmassa asemassa olevien keskuudessa.

Harveneva palveluverkosto asettaa vaatimuksia kaikille palvelujärjestelmille. Eräs sosiaaliturvan keskeisiä kysymyksiä on, miten turvataan kaikkein heikoimmassa asemassa olevien pääsy palveluihin ja miten varmistetaan, että heidän olosuhteensa eivät entisestään huonone. Harveneva sosiaalipalvelu- ja Kelan toimistoverkosto voi muodostua ongelmaksi kaikkein haavoittuvammassa asemassa oleville ryhmille. Toiveita on asetettu digitalisaatioon ongelman ratkaisuna.

Perustoimeentulotuen siirto Kelaan vuonna 2017 toi tasapuoliset mahdollisuudet toimeentulotuen sähköiseen hakemiseen kaikkiin kuntiin. Voi olettaa, että tämä oli teknisesti ja kokonaistaloudellisesti parempi vaihtoehto kuin se, että jokainen kunta, kuntayhtymä tai yhteistoiminta-alue olisi itse ostanut palveluntuottajilta tarvittavat osat toimeentulotukiasiointiin omiin järjestelmiinsä. Yksi valtakunnallinen järjestelmä tuottaa tehokkaasti myös tilastotietoa perustoimeentulotuesta.

Perustoimeentulotuen siirrossa Kelaan ei haluttu muuttaa toimeentulotuen luonnetta tai sisältöä. Muutosta käsiteltiin pitkälti hallinnollisena uudistuksena (Korpela et al. 2020). Monelle uudistus toi perustoimeentulotuen saavutettavammaksi. Uudistus palveli hyvin heitä, jotka turvautuvat toimeentulotukeen vain lyhytaikaisesti tai hakevat sitä kasvukeskuksissa täydentämään asumistukea. Joillekin helpotusta tuo se, että kaiken taloudellisen tuen voi saada nyt Kelasta, jos ei tarvitse täydentävää tai ehkäisevää toimeentulotukea kunnasta (Saikkonen ja Ylikännö 2020).

Toimeentulotuki uudistus opetti, että siirtymistä sähköisiin palveluihin ei voi käsitellä tai suunnitella irrallaan palvelun lakisääteisestä tehtävästä (Nykänen et al. 2020). Uudistuksen häviäjiä ovat olleet ne, joilla ei ole riittäviä välineitä, digiosaamista, kielitaitoa, viranomaistekstien lukutaitoa tai valmista tukiverkostoa auttamassa sähköisten palveluiden käytössä. Heidän kohdallaan perustoimeentulotuen saatavuutta määrittää esimerkiksi se, miten kunnan sosiaalipalvelut pystyvät auttamaan perustoimeentulotuen kanssa asioidessa. Tukea tarvitaan hakemisessa, päätösten tulkitsemisessa ja mahdollisten virheiden korjaamisessa. Tälle ryhmälle ongelmallista on myös se, että asiakasneuvonnasta puhelimitse saadut ohjeet eivät aina vastaa etuuskäsittelijän päätöstä: puhelimitse asioita ei osata selittää oikein, kun taas päätökset tehdään toimitetun dokumentaation pohjalta. Väärinkäsitykset ruokkivat kokemusta epäoikeudenmukaisesta kohtelusta. Lisäksi pääsy sosiaalitoimen ja Kelan palveluihin vaihtelee kunnittain. Uudistus siten edisti muodollisen yhdenvertaisuuden toteutumista, mutta tosiasiallista yhdenvertaisuutta se on saattanut jopa heikentää (Blomgren et al. 2020).

Viimesijaisen turvan toteutumiseen vaikuttaa se, miten hyvin Kelan ja kuntien yhteistyö toimii. Yhteistyötä kehitetään systemaattisesti ja viranomaisyhteistyöhön ollaan pääosin tyytyväisiä kuntien sosiaalitoimessa. Ongelmia sen sijaan aiheuttaa asiakkaiden toimeentulotukiasioiden hoitaminen, mihin ei ole kyetty vielä aikaansaamaan merkittävää parannusta (Blomgren ja Saikkonen 2020). Edelleen on ratkaisematta myös se, miten toimeentulotuen hakija saisi tarvitsemansa sosiaalityön palvelut. Palvelut saattavat olla olennaisia, mikäli asiakasta halutaan tukea itsenäiseen suoriutumiseen ja pois toimeentulotuelta (Toimeentulotukilain uudistamista valmisteleva työryhmä 2021).

5. Sosiaaliturvan rakenne ja maiden välinen liikkuvuus

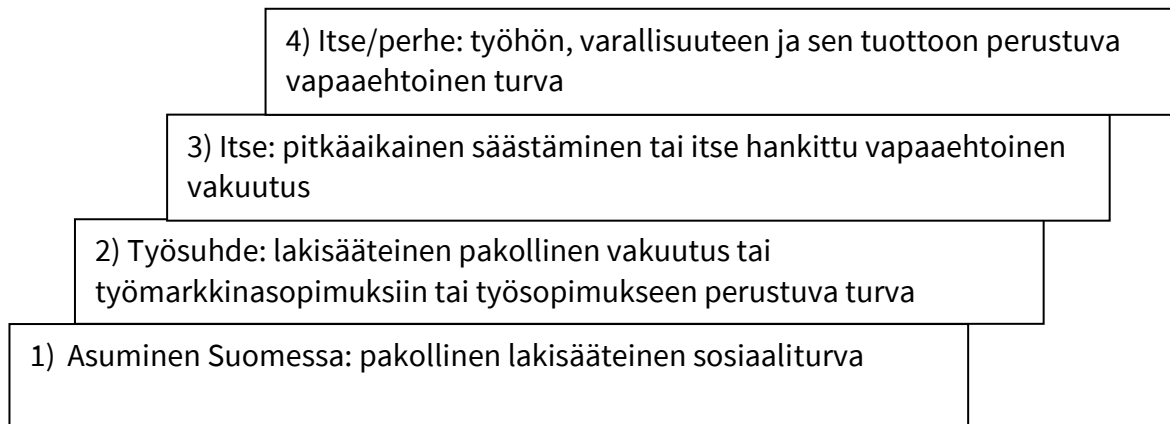
Olli Kangas, ohjelmajohtaja, Tasa-arvoinen yhteiskunta (EQUA) -ohjelma ja Mikko Niemelä, Eriarvoisuuden torjuminen niukkuuden aikana (TITA) -hanke

Sosiaalipoliittiset ratkaisut ja niiden muodostamat erityyppiset hyvinvointivaltiot ovat olleet kansallisia konstruktioita ja syntyneet kansallisten tarpeiden pohjalta. Tarpeet ovat eri maissa olleet erilaisia. Siksi eri maissa on päädytty erilaisiin ratkaisuihin ja painottamaan erilaisia vastuunjakoja eri toimijoiden välillä. Väestömuutoksilla, maasta- ja maahanmuutolla on oma vaikutuksensa sosiaalipoliittiseen järjestelmään. Tässä luvussa tarkastellaan lyhyesti näitä mahdollisia vaikutuksia.

5.1. Sosiaaliturvan rakentuminen

Taloudellisen turvallisuuden mallin neljä porrasta rakentuvat lakisääteisestä sosiaaliturvasta, työsuhteen kautta muodostuvasta turvasta, vapaaehtoisesta säästämisestä tai vakuuttamisesta sekä yksilöiden sekä näiden perheiden varallisuudesta. Mallissa portaat ovat toisiaan täydentäviä ja niiden väliset kytkökset voivat olla erilaisia. Erilaiset tavat järjestää taloudellista turvallisuutta vaihtelevat yhteiskuntien, ajankohtien ja politiikkalohkojen välillä.

Usein perheiden toimeentulo on pääasiallisesti perheen työikäisten jäsenten tulojen varassa. Kaikissa yhteiskunnissa ihmiset kuitenkin sairastuvat, tulevat vanhoiksi ja ovat syystä tai toisesta kykenemättömiä hankkimaan itselleen tai perheelleen tuloja oman työpanoksensa avulla. Kaikissa näissä tilanteissa yhteisö huolehtii ongelmiin joutuneita. Erilaiset tavat järjestää taloudellista turvallisuutta vaihtelevat yhteiskuntien, ajankohtien ja politiikkalohkojen välillä. Taloudellisen turvallisuuden erilaisia järjestämistapoja voidaan kuvata muun muassa kuvan 11 mukaisella taloudellisen turvallisuuden neliportaisella mallilla (Kangas ja Niemelä 2017). Mallissa portaat ovat toisiaan täydentäviä. Myös portaiden väliset kytkökset voivat olla erilaisia.

Kuva 11. Taloudellisen turvallisuuden neliportainen malli.

Ensimmäinen portas kuvaa turvaa, joka taataan kaikille henkilöille maassa asumisen perusteella. Siihen sisältyvät turvan muodot voidaan kuitenkin järjestää eri tavoin. Etuudet voivat perustua tarveharkintaan, tuloharkintaan tai laajaan universaalisuusperiaatteeseen. Tarveharkinnassa asiakkaan tilanne tarkistetaan ja avuntarve harkitaan sen perusteella. Tuloharkinnassa katsotaan vain tulot, ja laajassa universaalisuusperiaatteessa kaikki ehdot täyttävät saavat automaattisesti samansuuruisen etuuden.

Kaikki Suomessa vakinaisesti asuvat henkilöt kuuluvat lakisääteisen sosiaaliturvan piiriin. Joidenkin etuuksien saaminen edellyttää lisäksi, että ihminen on asunut Suomessa tietyn ajan. Suomessa vähimmäisturva määritellään perustuslaissa. Suomen erityislaatuisuus on juuri perusturvan asumisperusteisuus, ei kansalaisuus, kuten monessa muussa maassa. Suomen asumisperusteisuus ja vahva perusturva ovat poikkeus myös pohjoismaisessa kontekstissa. Eräät asumisperusteiset etuudet (toimeentulotuki, asumistuki, työmarkkinatuki) eivät kuulu EU:n koordinaatioasetusten piiriin. Tästä syystä ne eivät ole ns. eksportoitavia etuuksia. Niitä ei makseta Suomen ulkopuolelle. Koordinaatioasetuksen alaisia etuuksia puolestaan tiettyjen olosuhteiden vallitessa voidaan maksaa myös Suomen ulkopuolelle.

Toiseen portaaseen kuuluvien etuuksien ehtona on työssä käyminen. Työsuhteeseen perustuvat etuudet, jotka useimmiten ovat vakuutusperusteisia, ovat transportoitavia ja ne periaatteessa siirtyvät ihmisen mukana maasta toiseen. Useimmat sosiaalivakuutuksen muodot, kuten työeläkkeet, lakisääteinen tapaturmavakuutus tai ansiosidonnainen työttömyysturva, luetaan kuuluviksi tähän portaaseen. On kuitenkin hyvä muistaa, että sosiaaliturvajärjestelmät muodostavat usein kokonaisuuden, joka rakentuu sekä ensimmäisen että toisen portaan turvan muodoista. Hyvinä esimerkkeinä ovat eläkejärjestelmä ja työttömyysturvajärjestelmä, jossa taloudellinen turva muodostuu sekä ansioperusteisesta turvasta että asumisperusteisesta vähimmäisturvasta.

Kolmas ja neljäs portas kuvaavat lakisääteistä turvaa täydentäviä vapaaehtoisia turvan muotoja. Kolmannella portaalla on yhteiskunnan kannustama vapaaehtoinen sidottu säästäminen ja vakuuttaminen. Yksilö itse tai hänen työnantajansa voi

esimerkiksi hankkia lisäturvaa ottamalla vapaaehtoisen tapaturma- tai eläkevakuutuksen. Tällöin oikeus etuuteen muodostuu sopimusoikeuden kautta ja etuudet ovat helposti liikuteltavissa maasta toiseen eikä maiden välinen migraatio muuttavan ihmisen itsensä kannalta muodostu ongelmaksi. Eräissä maissa työmarkkinapohjaiset kollektiiviset vakuutukset ovat pakollisia kuten esimerkiksi Hollannin kollektiiviset eläkkeet.

Neljäs porras muodostuu yksilöiden kaikesta varallisuudesta ja säästöistä, joita hänellä on. Säästöt ja varallisuus toimivat tällöin tietynlaisena puskurina taloudellisen riskin sattuessa. Tähän portaaseen sisältyy myös perheen antama taloudellinen ja sosiaalinen turvallisuus.

5.2. Hyvinvointivaltion ketjukirjeluonteisuus

Väestörakenteen muutokset aiheuttavat ongelmia hyvinvointivaltion rahoitukselle. Kansallisvaltioon perustuva hyvinvointivaltio on kuin ketjukirje. Työssä olevat sukupolvet kullakin hetkellä rahoittavat yhtäältä nuorempien ja vanhempien sukupolvien palveluita ja tulonsiirtoja. Tasapainossa olevan väestökehityksen oloissa ketjukirje toimii hyvin. Pulmia syntyy, jos eri sukupolvet ovat huomattavasti eri suuruisia, kuten Suomessa. Rahoituksellinen paine tuleville pienille ikäluokille voi muodostua kohtuuttoman suureksi.

Kansallisvaltioon perustuva hyvinvointivaltio on monelta osin ketjukirjeen luonteinen. Työssä olevat sukupolvet kullakin hetkellä rahoittavat yhtäältä nuorempien (ei vielä työssä olevien) tulosiirtoja ja palveluita. Toisaalta työssä olevat sukupolvet rahoittavat vanhempien (ei enää työssä olevien) sukupolvien palveluita ja tulonsiirtoja. Tasapainossa olevan väestökehityksen oloissa ketjukirje toimii hyvin. Pulmia syntyy, jos eri sukupolvet ovat huomattavasti eri suuruisia, kuten esimerkiksi Suomessa ja monissa muissakin länsimaissa. Jos suuria ikäluokkia seuraavatkin pienet ikäluokat, rahoituksellinen paine myöhemmin tuleville pienille ikäluokille voi muodostua kohtuuttoman suureksi.

Ketjukirje liittyy ennen muuta etuuksiin, jotka rahoitetaan etuusperusteisiin suoritteisiin jakojärjestelmällä (pay-as-you-go, PAYG). Tämä tarkoittaa sitä, että sovitaan tietty etuustaso ja sen ylläpitämiseen tarvittavat varat kerätään verotuksella tai sosiaaliturvamaksuilla. Esimerkiksi PAYG-tyyppinen eläkejärjestelmä joutuu ongelmiin, jos etuja saavat ja etuja maksavat sukupolvet ovat hyvin erisuuruisia tai väestökehitys on negatiivinen (ks. tässä tietokoosteessa kuva 7 ja 'kuihtuvan Suomen' skenaario, luvut 4.1. ja 4.2). Vastaavaa ongelmaa ei ole – tai ongelma ei ole yhtä suuri – ns. maksuperusteisissa järjestelmissä. Näissä sovitaan ja kiinnitetään maksu antamatta lupauksia etuuksien tasosta. Etuuksien

taso riippuu täysin siitä, mihin maksuilla kerätyt varat riittävät. Suuri dilemma on, miten tasapainoilla näiden elementtien välillä.

Toinen ketjukirjettä murentava seikka liittyy maahanmuuttoon ja maastamuuttoon. Pohjoismainen hyvinvointivaltio edellyttää korkeaa veroastetta (ja korkeaa työllisyysastetta). Korkeakin veroaste on helppo hyväksyä silloin, kun verot menevät omien lasten koulunkäyntiin ja omien vanhempien terveydenhoitoon ja vanhuudenturvaan. Tällöin riski- ja etujen saamispoolit osuvat yksiin rahoituspoolin kanssa.

Tilanne näyttäytyy toisena väliaikaisesti maahan muuttavalle työntekijälle. Hän joutuu maksamaan korkeita veroja, mutta hänen lähipiirinsä alkuperäisessä kotimaassa ei pääse osalliseksi uuden kotimaansa sosiaalieduista. Vastakkainen ongelma syntyy tilanteessa, jossa maastamuuttaja on kotimassaan (esimerkiksi Suomessa) saanut ilmaisen koulutuksen (esim. lääkäri), mutta päättääkin muuttaa jonnekin muualle leveämmän leivän ja alhaisemman verotuksen maahan (esim. USA). Suomessa koulutuksen tuottama rahallinen hyöty vaikkapa juuri lääkäriellä on pienempi kuin esimerkiksi Yhdysvalloissa. Suomessa koulutus on maksutonta, Yhdysvalloissa hyvinkin kallista. Hinta kompensoidaan paremmissa palkoissa. Suomessa yliopistokoulutuksen tuottama hyöty (koulutuksellinen preemio) toisen asteen koulutukseen nähden on noin 50 prosenttia. Yhdysvalloissa se on lähes kaksinkertainen.

Edellä kuvatut rahoitus- ja riskipoolien eriytyminen liittyy kuvassa 12 hahmoteltuihin sosiaaliturvan legitimizeettikysymyksiin.

Kuva 12. Sosiaaliturvan legitimizeetti, rahoitus- ja riskipoolit.

On osa riski- /edunsaajapoolia	On osa rahoituspoolia	
	Kyllä	Ei
Kyllä	Ketjukirje / ei legitimizeettiongelmaa	Vapaamatkustaja: johtaa legitimizeettiongelmiin
Ei	Maksaa turhasta; johtaa legitimizeettiongelmiin	Ei kuulu kumpaankaan; ei legitimizeettiongelmaa

Kysymys liittyy myös siihen, miten tulosiirtojärjestelmät ovat kohdelleet ja kohtelevat eri sukupolvia. Ongelma koskee ennen muuta eläkepolitiikkaa, johon liittyy pitkäaikaisia sukupolvisopimuksia. Vanhemmat sukupolvet ovat saaneet suuremman tuoton maksamilleen eläkevakuutusmaksuille kuin nuoremmat sukupolvet. Oma eläketurvaan liittyvä oikeudenmukaisuuskysymyksensä on, pitäisikö eläkkeiden seurata yleistä talouskehitystä. Esimerkiksi Ruotsissa maksussa

olevia eläkkeitä lasketaan, jos taloudessa, palkan- ja muilla tulonsaajilla menee huonosti ja tulot laskevat.

6. Lopuksi

Tässä Sosiaaliturvakomitealle laaditussa tietokoosteessa käytiin alustavasti läpi sosiaaliturvaan ja laajemmin koko hyvinvointivaltioon vaikuttavia väestöllisiä muutoksia. Koosteessa kuvatut trendit koskeva useimpia maita. Myös niissä maissa, joissa väestörakenne tällä hetkellä muistuttaa pyramidia, tilanne on muuttumassa. Väestö vanhenee, pyramidin kanta supistuu, ja väestöllinen painopiste siirtyy pyramidin huippua kohden samaan tapaan kuin on tapahtunut rikkaissa länsimaissa.

Ilmastomuutos on globaali ilmiö, joka vaikuttaa kaikkiin maihin. Vaikutukset tosin ovat erilaisia kehittyvissä eteläisissä maissa ja pohjoisen rikkaissa maissa. Monissa etelämaissa väestökehitykseen vaikuttaa laajamittainen maastamuutto, jota ilmastomuutos mahdollisesti voimistaa. Rikkaiden teollisuusmaiden väestön lisäys puolestaan riippuu paljolti maahanmuutosta. Maan sisäinen syntyvyys ei useinkaan riitä pitämään yllä väestökasvua.

Pienenevä väestö vaikeuttaa nykyisen kaltaisen hyvinvointivaltion ylläpitoa. Suomi kuuluu matalan syntyvyyden ja pienen maahanmuuton maihin. Useimmat Suomen seutukunnista ovat muuttotappioalueita kuten luvussa 4 kuvattiin. Lisäksi Eurostatin väestöennusteiden mukaan vuoteen 2100 mennessä Suomen väkiluku laskisi lähes miljoonalla. Muissa Pohjoismaissa sen sijaan tapahtuisi tuntuva väestönkasvua. Naapurimaiden väestökasvun on laskettu tulevan ennen muuta maahanmuutosta. Suomen tilanne on huolestuttava. Hupeneva ja vanheneva väestö asettaa omat rajoitteensa yhteiskunnallisten toimintojen ylläpitämiselle. On entistä vaikeampaa rahoittaa keskeisiä sosiaali- ja terveystaloudellisia palveluita ja löytää riittävästi työvoimaa eri aloille pitämään elintärkeitä toimintoja käynnissä (luku 3). Erityisen vaikea tilanne on muuttotappiosta kärsivillä syrjäseuduilla.

Väestökehitys ei vaikuta pelkästään hyvinvointipalveluiden kysyntään ja tarjontaan. Sillä on oma vaikutuksensa myös tulonsiirtojärjestelmään, sen rahoitukseen ja rakenteisiin. Luvussa 3 pohdittiin laajasti väestö- ja työllisyyskehitykseen liittyviä kestävyysvajeita. Hyvinvointivaltion rahoituspohjan kestävyys edellyttää korkeampaa työvoima-astetta. Tulonsiirroilla ja sosiaali-, terveys-, koulutus- ja työvoimapalveluilla voidaan vaikuttaa työvoima-asteeseen ja kääntää rahoitus kestäväälle pohjalle.

Luvussa 5 kuvattiin erilaisia tapoja hankkia toimeentuloturva. Suomessa painopiste on perinteisesti ollut universaalissa perusturvassa, joka on turvannut enemmän tai vähemmän säällisen minimoitoimeentulon kaikille maassa virallisesti asuville. Minimiturvan lisäksi suomalainen sosiaalipoliittinen järjestelmä on lakisääteisesti taannut kohtuullisen ansioturvan niille, joilla on työtuloja.

Universaalisen perusturvan ja kattavan ansioturvan yhdistelmän vuoksi Suomessa ei samassa määrin kuin monissa muissa maissa ole kovinkaan laajamittaisesti kollektiivisia tai yksilöllisiä lisävakuutuksia. Tosin erilaisten yksilöllisten terveys-

yms. vakuutusten lisääntymisestä on meilläkin merkkejä. Toimeentulo- ja palvelujärjestelmien väestöryhmittäinen eriytyminen, ts. edunsaaja- ja rahoittajaryhmien eriytyminen, voi johtaa vakaviin sosiaalipolitiikan legitimiteettiongelmiin. Se, missä määrin nämä legitimiteettiongelmat aktualisoituvat, riippuu paljolti siitä, miten sosiaalipolitiikkaa ja siihen liittyviä institutionaalisia rakenteita voidaan uudistaa vastaamaan muuttuneita väestöllisiä tilanteita. Oleellista on myös se, miten ja kenen toimesta asiat poliittisesti kehystetään.

7. Lähteet

Aalto A-M, Manderbacka K, Muuri A, Sinervo T, Pekurinen M. [Sosiaali- ja terveydenhuollon uudistaminen – mitä tavoitteita väestö pitää tärkeinä?](#) (2019). Helsinki: THL, Tutkimuksesta tiiviisti 10, 2019.

Alakärppä, O., Sevón, E. ja Rönkä, A. (2020). Perheen perustamisen odotukset nuorten lapsettomien naisten elämäkulussa. *Yhteiskuntapolitiikka*, 85 (1), 5-16. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe202002115173> Open Access

Aro, T., Honkala, R., Huttula, T. ja Mäkelä, I. (2020). Mille väestölle? Ikäryhmäkohtaiset ja alueelliset väestöennusteet sekä uusien opiskelijoiden määrien ennuste kaikilla koulutusasteilla Suomessa vuosina 2018-2040. Sitran selvityksiä 167. PunaMusta 2020.

Atuoye, K. N., Luginaah, I., Hambati, H., and Campbell, G. (2021). Who are the losers? Gendered-migration, climate change, and the impact of large scale land acquisitions on food security in coastal Tanzania. *Land Use Policy*, 101, 105154. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2020.105154>.

Blomgren J., Laaksonen M., ja Perhoniemi, R. (2020). Työttömyys ja työkyvyttömyys kietoutuvat yhteen – työttömien työkykyä tuettava varhaisessa vaiheessa. TITA Policy Brief 5/2020. <https://blogit.utu.fi/tita/wp-content/uploads/sites/45/2020/12/Blomgren-ym.pdf>

Blomgren, J., Laaksonen, M. ja Tuulio-Henriksson, A. (2016). Mielenterveyssyistä työkyvyttömyyseläkkeelle siirtymisessä suuret sosioekonomiset erot. TITA Policy Brief 2/2016. <http://blogit.utu.fi/tita/wp-content/uploads/sites/45/2016/04/TITA-PB2016-2.pdf>

Blomgren, S. et al. (2020). Miten yhdenvertaisuus toteutuu viimesijaisessa turvassa? Kelan ja kuntien yhteinen vastuu. Teoksessa T. Korpela ym. (toim.) Ojista allikkoon? Toimeentulokiuudistuksen ensi metrit. Helsinki: Kela. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/319709> (s. 212–242)

Blomgren, S. ja Saikkonen, P. (2020). Viimesijainen turva toimeentulokiuudistuksen jälkeen: kuntien näkemyksiä yhteistyöstä Kelan kanssa. Helsinki: THL, Tutkimuksesta tiiviisti 28, <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-343-544-5>

Broome, J. (2012). *Climate Matters : Ethics in a Warming World*, New York: WW Norton.

Broome, J. and Foley, D. (2016). 'A world climate bank', in Axel Gosseries and Iñigo González-Ricoy (eds.), *Institutions for Future Generations*. Oxford University Press. pp. 156-169.

Comolli, C., Neyer, G., Andersson, G., Dommermuth, L., Fallesen, P., Jalovaara M., Jónsson, A. K., Kolk, M. and Lappegard, T. (2020). *Beyond the Economic Gaze:*

Childbearing during and after recessions in the Nordic countries. *European Journal of Population*. <https://doi.org/10.1007/s10680-020-09570-0>.

Cuervo, H. and Wyn, J. (2016) An unspoken crisis: the ‘scarring effects’ of the complex nexus between education and work on two generations of young Australians. *International Journal of Lifelong Education* 35 (2), 122–135.

Duvander, A., Eydal, G., Brandth, B., Gislason, I., Lammi-Taskula, J. and Rostgaard, T. (2019). Gender equality: Parental leave design and evaluating its effects on fathers’ participation. In Moss, P & Duvander, A & Koslowski, A (eds): Parental leave and beyond. Recent international development, current issues and future directions. Policy Press, Bristol

Eerola, P., Lammi-Taskula, J., O’Brien, M., Hietamäki, J., and Räikkönen, E. (2019). Fathers’ leave take-up in Finland: Motivations and barriers in a complex Nordic leave scheme. *SAGE Open*, 9, 4, 1-14. <https://doi.org/10.1177/2158244019885389>

Erola, J. (2009). Social Mobility and Education of Finnish Cohorts Born 1936–75: Succeeding while Failing in Equality of Opportunity? *Acta Sociologica*, 52, 4, 307-327.

Eurostat (2021a). Population projection, <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00002/default/table?lang=en>, Brussels: Eurostat.

Eurostat (2021b). [Population projections at regional level](#), Brussels: Eurostat.

Farbotko, C. (2019). Climate change displacement: Towards ontological security. In C. Klöck and M. Fink (Eds.), *Dealing with climate change on small islands: Towards effective and sustainable adaptation* (pp. 251–267). Göttingen University Press. <https://doi.org/10.17875/gup2019-1219>

Feitelson, E., and Tubi, A. (2017). A main driver or an intermediate variable? Climate change, water and security in the Middle East. *Global Environmental Change*, 44, 39–48. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2017.03.001>.

Findikaattori (2021), Lasten kotihoidon tukea saaneet, <https://findikaattori.fi/fi/111>.

Furlong, A. and Cartmel, F. (1997). *Young people and social change. Individualization and risk in late modernity*. Buckingham: Open University Press.

Furlong, A. and Cartmel, F. (2007). *Young People and Social Change: New Perspectives*. Maidenhead: Open University Press.

Fritzell, J., Kangas, O., Bacchus-Hertzman, J., Blomgren, J. and Hiilamo, H. (2013). [Cross-Temporal and Cross-National Poverty and Mortality Rates among Developed Countries](#), Luxembourg: LIS Working papers No 582.

Gemenne, F. (2011). Climate-induced population displacements in a 4 ° C+ world. *Philosophical Transactions of the Royal Society A: Mathematical, Physical and Engineering Sciences*, 369(1934), 182–195. <https://doi.org/10.1098/rsta.2010.0287>

- Haapakorva, P., Ristikari, T. ja Kiilakoski, T. (2018). Toisen asteen opintojen keskeyttämisen taustatekijöitä. Teoksessa E. Pekkarinen ja S. Myllyniemi (toim.) *Opin polut ja pientareet. Nuorisobarometri 2017*. Valtion nuorisoneuvosto, Nuorisotutkimusseura, Nuorisotutkimusverkosto, opetus- ja kulttuuriministeriö, 167–177.
- Haataja, A. (2016). Pieniä ja suuria reformeja pienten lasten perheille suunnatuissa perhevapaissa ja –etuuksissa, teoksessa A. Haataja, I. Airio, M. Saarikallio-Torp ja M. Valaste (toim.) *Laulu 573566 perheestä: Lapsiperheet ja perhepolitiikka 2000-luvulla*, Helsinki: Kela, 36-79.
- Hautala H. and Kallio J. (2021). Gender matters: family background and upper secondary education in Finland. *Journal of Poverty and Social Justice* 29 (1), 47-65.
- Heikkinen, S., Kangas, E. and Lämsä, A-M. (2019). Towards a family-friendly workplace. Teoksessa A. K. Dey, & H. Lehtimäki (toim.), *Responsible humane strategies for gender equality, Empowerment and Leadership* (ss. 55-65). New Delhi: Bloomsbury Publishing India.
- Heikkinen, S., Lämsä, A-M. and Niemistö, C. (2020). Work-family practices and complexity of their usage: A discourse analysis towards socially responsible human resource management. *Journal of Business Ethics*, First Online. DOI: 10.1007/s10551-020-04458-9
- Honkatukia, J. (2019). Evaluating the welfare effects of public health care provision - a dynamic, regional AGE analysis for Finland. Conference Paper at 22nd Annual Conference on Global Economic Modelling, Warsaw.
- Honkatukia, J., Ruuskanen, O-P., Lehtosalo, H., Heinämäki, J. ja Mäkilä, K. (2021). Millaista osaamista Suomi tarvitsee vuonna 2040? Pellervon taloudellisen tutkimuslaitoksen raportteja 269.
- Honkatukia, P. and Lähde, M. (2020). Navigating towards sustainable working life – young people imagining the technologised future of work. *Journal of Youth Studies*. <https://doi.org/10.1080/13676261.2020.1820971>
- Honkatukia, P., Kallio, J., Lähde, M. ja Mölkänen, J. (2020). Omana itsenä osa yhteiskuntaa: Itsenäistyvät nuoret aikuiset kansalaisina. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-1731-7>
- Honkatukia, P., Rättilä, T. ja Rinne, J. (2021). Sisulla töihin? Kanssatutkimusta pakolaisnuorten työhön liittyvistä kokemuksista. Teoksessa T. Rättilä ja P. Honkatukia (toim.) *Tutkien ja tarinoiden kohti pakolaistaustaisten nuorten kestävää hyvinvointia*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto, 88–106.
- Huotari, T., Antikainen, H., Keistinen, T. ja Rusanen, J. (2017). Accessibility of tertiary hospitals in Finland: A comparison of administrative and normative catchment areas. *Social Science & Medicine* 182, 60–67.

Huotari, T., Rusanen, J., Keistinen, T., Lähderanta, T., Ruha, L., Sillanpää, M.J. and Antikainen, H. (2020). Effect of centralization on geographic accessibility of maternity hospitals in Finland. *BMC Health Services Research* 20:337.

IDMC. (2020a). Global Report on Internal Displacement 2020 (GRID). Internal Displacement Monitoring Centre (IDMC). <https://www.internal-displacement.org/global-report/grid2020/>

IDMC. (2020b). Internal displacement 2020: Mid-year update. Internal Displacement Monitoring Centre (IDMC). <https://www.internal-displacement.org/sites/default/files/publications/documents/2020%20Mid-year%20update.pdf>

IPCC. (2021) (ei julkaistu): AR6 Climate Change 2021: Impacts, Adaptation and Vulnerability.

Jalovaara M.(2013). Socioeconomic resources and the dissolution of cohabitations and marriages. *European Journal of Population* 29(2): 167–193. <https://doi.org/10.1007/s10680-012-9280-3>.

Jalovaara, M., Andersson, L., Miettinen, A. (2020). Parity disparity: Educational differences in Nordic fertility across parities and number of reproductive partners. *Population Studies*. <https://doi.org/10.1080/00324728.2021.1887506>.

Jalovaara, M. & Fasang, A. E. (2017). From never-partnered to serial cohabitators: Union trajectories to childlessness. *Demographic Research* 36(55): 1703–1720. <https://www.demographic-research.org/volumes/vol36/55/>

Jalovaara M. & Fasang, A. E. (2019). Family life courses, gender, and mid-life earnings, *European Sociological Review*. <https://doi.org/10.1093/esr/jcz057>

Kallio J., Kauppinen T., Erola J. (2016). Cumulative Socioeconomic Disadvantage and Secondary Education in Finland. *European Sociological Review* 32 (5) 649–661.

Kangas, E., Lämsä, A-M. and Jyrkinen, M. (2019). Is fatherhood allowed? Media discourses of fatherhood in organizational life, *Gender, Work and Organization* 26 (10): 1433-1450.

Kangas, E. and Lämsä, A-M (2021). Leadership practices in relation to men’s work-family balance in Finnish organizations. *Community, Work and Family*. DOI: 10.1080/13668803.2020.1728231.

Kangas, O. (2010). One hundred years of money, welfare and death: mortality, economic growth and the development of the welfare state in 17 OECD countries 1900-2000, *International Journal of Social Welfare*, Vol 19, 42-59.

Kangas, O. and Karonen Esa (2021). Regional perspectives and prospects: Oulu and Salo, Lyeden: Byeond4.0 Horizon2020, working paper.

Kangas, O. ja Niemelä, M. (2017). Riskit, vakuutus ja sosiaalivakuutus, teoksessa P. Havakka, M. Niemelä ja H. Uusitalo (toim.): *Sosiaalivakuutus*, Helsinki: FINVA, 10-56.

Kangas, O. Palme, J. and Kainu, M. (2015). Julkisen talouden kestävyysvaje ja elinvaiheisiin liittyvät siirtymät', teoksessa H. Taimio (toim.): Hyvinvointivaltio 2010-luvulla – mitä kello on lyönyt? Helsinki: Palkansaajien tutkimuslaitos, pp. 77-91.

Kangas, O., Palme, J. and Kainu M. (2020). Welfare state entry and exit over the life course Employment and the sustainability of the welfare state in different worlds of welfare, in Foulkes-Savinetti, N. and Riekhoff, A-J. (eds.): Shaping and re-shaping the boundaries of working life. Tampere: Tampere University Press, pp. 29-40.

Kela (2019). Kelan tilastollinen vuoksirjta 2018. Helsinki: Kela.

Kenworthy, L. (2020). Social Democratic Capitalism, Oxford: Oxford University Press.

Kliot, N. (2004). Environmentally Induced Population Movements: Their Complex Sources and Consequences. A Critical Review. In J. D. Unruh, M. S. Krol, & N. Kliot (Eds.), Environmental Change and its Implications for Population Migration (Vol. 20, pp. 69–99). Springer Netherlands. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-2877-9_4.

Korpela, T. ym. (toim.)(2020). Ojista allikkoon? Toimeentulotukiuudistuksen ensimetrit. Helsinki: Kela. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/319709>

Kummu, M., Guillaume, J. H. A., de Moel, H., Eisner, S., Flörke, M., Porkka, M., Siebert, S., Veldkamp, T. I. E., and Ward, P. J. (2016). The world's road to water scarcity: Shortage and stress in the 20th century and pathways towards sustainability. Scientific Reports, 6(1), 38495. <https://doi.org/10.1038/srep38495>

Kummu, Matti, Heino, M., Taka, M., Varis, O., and Viviroli, D. (2021). Climate change risks to push one-third of global food production outside Safe Climatic Space [Preprint]. Agriculture. <https://doi.org/10.31223/X53K7V>.

Kuntaliitto, 2021 '[Kuntien väestötiedot](#)', Helsinki: Kuntaliitto.

Kuusiaho, I., Böök, M. & Rönkä, A. (2021). Enemmän huolta, vähemmän tukea. Yhteisvahemmuuden ensi askeleet esitoistaan odottavilla vanhemmillä korona-aikana. Tutkiva Hoitotyö.

Laaksonen, M. & Blomgren, J. (2020). The level and development of unemployment before disability retirement: a retrospective study of Finnish disability retirees and their controls. International Journal of Environmental Research and Public Health 2020;17(5):1756.

Laaksonen, M., Blomgren, J. and Gould, R. (2016). Sickness allowance trajectories preceding disability retirement: a register-based retrospective study. European Journal of Public Health 2016;26(6):1050–1055.

Lammi-Taskula, J. ja Toppinen-Tanner, S. (2019). Työelämä ja vanhemmuuden haasteet. Teoksessa Hakulinen, T; Laajasalo, T & Mäkelä, J (toim.) Vanhemmuuden ja parisuhteen tuen vahvistaminen. Teoriasta käytäntöön. THL, Ohjauk 9/2019.

Lankila, T., Kotavaara, O., Antikainen H., Hakkarainen, T. and Rusanen J. (2016). Sosiaali- ja terveystalouden kehityskuva 2025 – Paikkatieto- ja saavutettavuusperusteinen tarkastelu, Oulun yliopisto, SITRA, Helsinki.

Lindroos, E., Sevon, E., Alakärppä, O., ja Rönkä, A. (2020). Tasapainoilua ja rajanhallintaa : nuorten näkemyksiä perheen perustamisesta sekä työn ja perheen yhteensovittamisesta.. In Haikkola, Lotta; Myllyniemi, Sami (Eds.) Hyvää työtä! :Nuorisobarometri 2019, Nuorisotutkimusverkoston julkaisuja, 225. Helsinki: Valtion nuorisoneuvosto, 135-155.

<https://tietoanuorista.fi/nuorisobarometri/nuorisobarometri-2019>

Lumme, S., Manderbacka, K., Arffman, M., Karvonen, S., and Keskimäki, I. (2020). Cumulative social disadvantage and hospitalisations due to ambulatory care-sensitive conditions in Finland in 2011–2013: a register study. *BMJ open*, 10(8), e038338. <https://doi.org/https://doi.org/10.1136/bmjopen-2020-038338>

Manderbacka K, Satokangas M, Karvonen S. (2019). [Terveyspalvelujen oikeudenmukaisuus edellyttää paikkatietoista politiikkaa](#). Suomen sosiaalinen tila 1/2019. Tutkimuksesta tiiviisti 25, 2019. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, Helsinki.

Manderbacka, K., Arffman, M., Satokangas, M., and Keskimäki, I. (2019). Regional variation of avoidable hospitalisations in a universal health care system: a register-based cohort study from Finland 1996–2013. *BMJ open*, 9(7), e029592. doi: <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2019-029592>.

McMichael, C. (2014). Climate Change and Migration: Food Insecurity as a Driver and Outcome of Climate Change-Related Migration. In A. Malik, E. Grohmann, and R. Akhtar (Eds.), *Environmental Deterioration and Human Health* (pp. 291–313). Springer Netherlands. https://doi.org/10.1007/978-94-007-7890-0_12

Messina, J. P., Brady, O. J., Golding, N., Kraemer, M. U. G., Wint, G. R. W., Ray, S. E., Pigott, D. M., Shearer, F. M., Johnson, K., Earl, L., Marczak, L. B., Shirude, S., Davis Weaver, N., Gilbert, M., Velayudhan, R., Jones, P., Jaenisch, T., Scott, T. W., Reiner, R. C., and Hay, S. I. (2019). The current and future global distribution and population at risk of dengue. *Nature Microbiology*, 4(9), 1508–1515. <https://doi.org/10.1038/s41564-019-0476-8>

Miettinen, A. & Jalovaara, M. (2019). Unemployment delays parenthood but not for all. Life stage and educational differences in the effects of employment uncertainty on first births, *Advances in Life Course Research*. <https://doi.org/10.1016/j.alcr.2019.100320>

Myllyniemi S. ja Kiilakoski T. (2018). Tilasto-osio. Teoksessa E. Pekkarinen ja S. Myllyniemi (toim.) *Opin polut ja pientareet. Nuorisobarometri 2017*. Valtion nuorisoneuvosto, Nuorisotutkimusseura, Nuorisotutkimusverkosto, opetus- ja kulttuuriministeriö, 9–117.

Myllyniemi, S. ja Haikkola, L. (2020). Tilasto-osio. Teoksessa Lotta L. Haikkola & Sami S. Myllyniemi (toim.) *Hyvää työtä! Nuorisobarometri 2019*. Valtion nuorisoneuvosto, Nuorisotutkimusseura, Nuorisotutkimusverkosto & opetus- ja kulttuuriministeriö, 9–108.

Mäkinen, S. (2016). Nuorten toimijuuden tilat ja rajat koulutuksen katveista kerrottuna. *Nuorisotutkimus* 34 (2), 3–18.

- Niemi, A-M. ja Jahnukainen, M. (2018). Tuen tarve, työelämäpainotteisuus ja itsenäisyyden vaatimus ammatillisen koulutuksen kontekstissa. *Ammattikasvatuksen aikakauskirja* 20 (1), 9–25.
- Nikunen, M. (2017). Young people, future hopes and concerns in Finland and the European Union: classed and gendered expectations in policy documents, *Journal of Youth Studies* 20 (6), 661–676.
- Nykänen, E., Kalliomaa-Puha, L. ja Saikkonen, P. (2020). Toimeentulotuen siirto Kelaan – kohti muodollista yhdenvertaisuutta? *Oikeus* 49 (3), 262–284.
- Närvi, J., Salmi, M. and Lammi-Taskula, J. (2020). Home care and early childhood education in Finland: Policies and practices of childcare. In Repo, K & Alasuutari, M & Karila, K & Lammi-Taskula, J (eds) *The policies of childcare and early childhood education. Does equal access matter?* Cheltenham: Edward Elgar, pp. 133–151.
- Palinkas, L. A. (2020). *Global Climate Change, Population Displacement, and Public Health: The Next Wave of Migration*. Springer International Publishing.
<https://doi.org/10.1007/978-3-030-41890-8>
- Partanen, V.-M., Arffman, M., Manderbacka, K., and Keskimäki, I. (2020). Mortality related to ambulatory care sensitive hospitalisations in Finland. *Scandinavian Journal of Public Health*, 1403494820944722.
<https://doi.org/https://doi.org/10.1177/1403494820944722>
- Pekkarinen, T. (2018). [Toiselle asteelle siirtyminen ja syrjäytymisen riski](#), Helsinki: OmaLinja.
- Perhoniemi, R., Blomgren, J. ja Laaksonen, M. (2018). Mitä hylkäävän työkyvyttömyyseläkepäätöksen jälkeen? Työttömyys-, sairauspäiväraha- ja kuntoutusrahaetuedet sekä uudet eläkepäätöksen neljän vuoden seurannassa. *Yhteiskuntapolitiikka* 2018;83(2):117–131.
- Perhoniemi, R., Blomgren, J. ja Laaksonen, M. (2020). Harva työkyvyttömyyseläkettä hakenut palaa töihin, vaikka hakemus hylättäisiin. TITA Policy Brief 2/2020.
<https://blogit.utu.fi/tita/wp-content/uploads/sites/45/2020/02/Perhoniemi.pdf>.
- Perhoniemi, R., Blomgren, J. ja Laaksonen, M. (2020). Determinants of disability pension applications and awarded disability pensions in Finland, 2009 and 2014. *Scandinavian Journal of Public Health* 2020,48(2):172-180.
- Perhoniemi, R., Blomgren, J. ja Laaksonen, M. (2020). Sources of income following a rejected disability pension application: a sequence analysis study. *Disability and Rehabilitation* 2020;42(15):2161–2169.
- Pyöriä, P., Ojala, S., Saari, T. ja Järvinen, K-M. (2017). The millennial generation: a new breed of labour? *SAGE Open* 7 (1), 1–14.
- Rahnu, L. & Jalovaara, M. (2021). Changing partnership and fertility dynamics in Finland: A cohort approach. Paper presented (by Rahnu) at Webinar What happened to Nordic fertility? 2.–3.2.2021.

Rehunen, A., Reissell, E., Honkatukia, J., Tiitu, M. ja Pekurinen, M. (2016). Sosiaali- ja terveystalouden tarpeen, käytön ja tuottamisen alueelliset muutokset ja tulevaisuuden vaihtoehdot. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 41/2016.

Rigaud, K. K., de Sherbinin, A., Jones, B., Bergmann, J., Clement, V., Ober, K., Schewe, J., Adamo, S., McCusker, B., Heuser, S., and Midgley, A. (2018). Groundswell: Preparing for Internal Climate Migration. World Bank.
<https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/29461>.

Rikala, S. (2020). Agency among young people in marginalised positions: towards a better understanding of mental health problems. *Journal of Youth Studies* 23 (8), 1022–1038. <https://doi.org/10.1080/13676261.2019.1651929>

Rotkirch, A. (2021). Syntyvyyden toipuminen ja pitenevä elinikä: Linjauksia 2020 luvun väestöpolitiikalle. Valtioneuvoston kanslian julkaisuja 2021:2

Saikkonen, P. and Ylikännö, M. (2020). Is there room for targeting within universalism? *Social Inclusion* (ISSN: 2183–2803), 8 (1), 145–154 <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe202003198546>

Salonen, L., Blomgren, J., Laaksonen, M. and Niemelä, M. (2018). Sickness absence as a predictor of disability retirement in different occupational classes: a register-based study of a working-age cohort in Finland in 2007–2014. *BMJ Open* 2018;8:e020491.

Salonen, L., Kailaheimo-Lönnqvist, S. and Pöyliö, H. (2019). Unravelling the relationship between parental resources and disability pension in young adulthood. *Social Science Research*, 2019; 83:102315.

Salonen, L., Blomgren, J. and Laaksonen, M. (2020a). From long-term sickness absence to disability retirement: diagnostic and occupational class differences within the working-age Finnish population. *BMC Public Health* 2020; 20, 1078.

Salonen, L., Alexanderson, K., Rugulies, R., Framke, E., Niemelä, M. and Farrants, K. (2020b). Combinations of Job Demands and Job Control and Future Trajectories of Sickness Absence and Disability Pension An 11-year Follow-up of Two Million Employees in Sweden. *Journal of Occupational and Environmental Medicine* 2020; 62(10):795–802.

Satokangas, M., Arffman, M., Antikainen, H., Leyland, A. H., and Keskimäki, I. (2021). Individual and Area-level Factors Contributing to the Geographic Variation in Ambulatory Care Sensitive Conditions in Finland: A Register-based Study. *Medical care*, 59(2), 123-130. <https://doi.org/10.1097/mlr.0000000000001454>

Satokangas, M., Lumme, S., Arffman, M., and Keskimäki, I. (2019). Trajectory modelling of ambulatory care sensitive conditions in Finland in 1996–2013: assessing the development of equity in primary health care through clustering of geographic areas – an observational retrospective study. *BMC health services research*, 19(1), 629. <https://doi.org/10.1186/s12913-019-4449-7>

Schwerdtle, P. N., McMichael, C., Mank, I., Sauerborn, R., Danquah, I., and Bowen, K. J. (2020). Health and migration in the context of a changing climate: A systematic literature assessment. *Environmental Research Letters*, 15(10), 103006.

<https://doi.org/10.1088/1748-9326/ab9ece>.

Seuri, A., Uusitalo, R. ja Virtanen, H. (2018). Pitäisikö oppivelvollisuuskään nostaa 18 vuoteen?, Taustaraportti, Talouspoliittinen arviointineuvosto.

Sherbinin, A. de, Carr, D., Cassels, S., ja Jiang, L. (2007). Population and Environment. *Annual Review of Environment and Resources*, 32(1), 345–373.

<https://doi.org/10.1146/annurev.energy.32.041306.100243>.

Sikiö M, Tykkyläinen M, Tirkkonen H, Kekäläinen P, Dunbar J, ja Laatikainen T. (2014). Type 2 diabetes care in North Karelia Finland: Do area-level socio-economic factors affect processes and outcomes? *Diabetes Research Clinical Practice* 2014;106(3):496-503.

Small, C., and Cohen, J. E. (2004). Continental Physiography, Climate, and the Global Distribution of Human Population. *Current Anthropology*, 45(2), 269–277.

<https://doi.org/10.1086/382255>.

Socialförsäkringsutskottets betänkande: 2015/16:SfU8: [Det kommunala vårdnadsbidraget avskaffas](#).

Souto, A-M. (2014). ”Kukaan ei kysy, mitä mulle kuuluu”. Koulutuksen keskeyttäjät ja ammatilliseen koulutukseen kuulumisen ehdot. *Nuorisotutkimus* 32 (4), 19–35.

Stern N. (2006). *The Economics of Climate Change: The Stern Review*, London: HM: Treasury.

Tilastokeskus SVT, Suomen virallinen tilasto (2020). [’Väestön ennakkotilasto’](#), Helsinki: Tilastokeskus.

Tilastokeskus (1989). *Sosioekonomisen aseman luokitus 1989*. Helsinki: Tilastokeskus, Käsikirjoja, 17. Helsinki.

Tilastokeskus (2004). *Koulutusluokitus 2003*. Helsinki: Tilastokeskus, Käsikirjoja 1. Helsinki.

Tilastokeskus (2016). *Kunnat ja kuntapohjaiset aluejaot 2015*. Helsinki: Tilastokeskus, Käsikirjoja, 28. Helsinki.

Tilastokeskus (2021a). *Suomen virallinen tilasto (SVT). Väestön koulutusrakenne*. Helsinki: Tilastokeskus.

Tilastokeskus (2021b). *Suomen virallinen tilasto (SVT). Tulonjakotilasto*. Helsinki: Tilastokeskus.

Tilastokeskus (2021c). *Suomen virallinen tilasto (SVT). Työssäkäyntitilasto*. Helsinki: Tilastokeskus.

Toimeentulotukilain uudistamista valmisteleva työryhmä (2021). *Välikatsaus* <https://stm.fi/hanke?tunnus=STM065:00/2020>

Toivakka, M., Laatikainen, T., Kumpula, T. and Tykkyläinen, M. (2015). Do the classification of areas and distance matter to the assessment results of achieving the treatment targets among type 2 diabetes patients? *Int J Health Geogr* 2015;14:27.

Tokola, N., Rättilä, T., Honkatukia, P., Mubeen, F. E. ja Mustalahti, I. (2019). ”Haluan tulla nähdyksi huiviltani”. Nuorten musliminaisten kokemuksia kuulumisesta työelämässä. *Nuorisotutkimus* 37 (2), 21–35.

Tolonen, T. ja Aapola-Kari, S. (2021). Nuorten yhteiskunnallinen arvo tulee näkyväksi koulutusvalinnoissa. *Ilmiö* 12.5.2021. <https://ilmiomedia.fi/artikkelit/nuorten-yhteiskunnallinen-arvo-tulee-nakyvaksi-koulutusvalinnoissa>

Vaittinen, R. ja Vanne, R. (2012). Kestävyyssvaje eläkejärjestelmässä ja muussa julkisessa taloudessa, *Talous & Yhteiskunta*, 40:2, 25–30.

Vauhkonen T., Kallio J., Kauppinen T., Erola J. (2017). Intergenerational accumulation of social disadvantages across generations in young adulthood. *Research in Social Stratification and Mobility* 48 (2) 42–52.

Virtanen, Hanna (2016). *Essays on Post-Compulsory Education Attainment in Finland*, Väitöskirja, Aalto yliopiston kauppakorkeakoulu.

Vogt, K. (2018). From Job-seekers to Self-searchers: Changing Contexts and Understandings of School-to-work Transitions. *Young* 26 (4), 18–33.

Wündisch, J. (2019). Towards a non-ideal theory of climate migration. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 1–32. <https://doi.org/10.1080/13698230.2019.1654208>

Ågren, S., Pietilä, I. ja Rättilä, T. (2020). Palkkatyökeskeisen ajattelun esiintyminen ammattiin opiskelevien työelämäasenteissa. Teoksessa L. Haikkola & S. Myllyniemi (toim.) *Hyvää työtä! Nuorisobarometri 2019*. Valtion nuorisoneuvosto, Nuorisotutkimusseura, Nuorisotutkimusverkosto & opetus- ja kulttuuriministeriö, 157–178.

Ågren, S. ja Rättilä, T. (2020). Ammatillisen koulutuksen työelämäkeskeisyys ei enää riitä - työn merkitys on mietittävä uudelleen. *Ilmiö* 29.9.2020. <https://ilmiomedia.fi/artikkelit/ammattillisen-koulutuksen-tyoelamakeskeisyys-ei-ena-riita-tyon-merkitys-on-mietittava-uudelleen/>

Ågren, S., Honkatukia, P. ja Kallio, J. (2021). Onko nuorilla oikeus osallistua keskusteluun tulevaisuudesta? ALL-YOUTH-hankkeen blogikirjoitus 23.3.2021. <https://www.allyouthstn.fi/onko-nuorilla-oikeus-osallistua-keskusteluun-tulevaisuudesta/>

Ågren, S. (2021). Exploring Vocational Education Students' Visions of a Successful Transition to Working Life from the Perspective of Societal Belonging. *Journal of Applied Youth Studies*. <https://doi.org/10.1007/s43151-021-00037-5>

Yhteisvanhemmuuteen oppimassa: Vertaileva pitkittäistutkimus yhteisvanhemmuuden rakentumisesta vanhemmuuteen siirtymävaiheessa

Hyvinvointia vauvaperheille yhteisvanhemmuudesta — Kasvatustieteiden ja psykologian tiedekunta (jyu.fi).